

AJALOO LINE AJAKIRI

N° 3

1933

KÄHETEISTKÜMNES AASTAKÄIK

T O I M E T U S

**H. KRUS
PEATOIMETAJA**

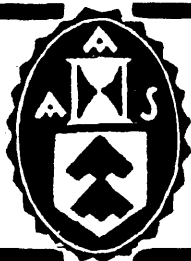
**O. LIIV / M. SCHMIEDEHELM
H. SEPP / P. TREIBERG**

S I S U :

	Lk.
Usuvahetuslik liikumine Läänemaal aa. 1883—1885. Leida Rebane .	129
Soome arhiivindus. R. Rosén	147
Eesti talupoegade saatkonna märgukirjast keisrile 1864. a. H. Kruus .	155
Saare-Lääne piiskopkonna visitatsiooniprotokolle aastaist 1519 — 1522. E. Blumfeldt	160
I Soome-Eesti ajaloolaste päev. M. Sorgsep	165
Riigi Keskarhiiv 1932./1933. tegevusaastal. O. Liiv	168
Varia	173

AJALOOLINE AJAKIRI

1933

N° 3

III VEERAND

TARTU

Usuvahetuslik liikumine Läänemaal aa. 1883—1885.

(Järg.)

Sakslaste esimeseks püüdeks oli käärimist lämmatada algidus, et takistada üldse salvimiste algamist. Erutatuna kuulusist talurahva eeloleva usuvahetuse üle toimub Lihulas 22. aprillil 1883 haagikohtunik v. Kurselli algatusel eraviisiline koosolek, millest võtavad osa kreisisaadikud Budberg ja Fersen, Lihula kirikueestseisja ja mõisapolitseise esindaja v. Grünwald ja Lihula pastor Spindler. Koosoleku ülesandeks oli leida mõjuvaid vahendeid võitluseks alanud liikumisega ja suruda maha käärimine, nii et see üldse ei puhkeks tegelikuks siirdumiseks.

Ka sel väikeulatuselisel koosolekul avaldub sakslaste tavaline analüüs usuvahetuse ja selle põhjuste kohta. Leitakse, et rahvas olevat ülesässitatud sihilikult lendu lastud kuuldustega ja siirdumisest loodetavat ainelist kasu, hingemaad, maksudest vabanemist j. m.⁵⁸). Võideldes usuvahetuse vastu tuleks kõigepealt veenda talupoegi, et siirdumine neile majanduslikult ei ole soodne ja et vastupidiselt lootustele neid ähvardab ainult olukorra halvenemine ja tõsised ebamugavused. Edasi Lihula nõupidamisel olid harutusel sammud, mida tuleks ette võtta juhul, kui siirdumine tõesti algab. Ses suhtes peetakse vajalikuks valvata, et talupojad ei teotseks mõtlematult ja et salvimiste puhul peetakst täpsalt kinni seadustega määratud nõudeist.

Selle tagasihoidliku lausega oli õieti sõnastatud taktika põhijooned, mida sakslased hiljem püsivalt arendasid kogu võitluse kestes õigeusu vastu. Sellega seatakse sihiks politseilikult jälgida usuvahetust, otsida võimalikke eksimusi ja väärsamme seaduse vastu, et neist septseda relvu salvimise takistamiseks ja siirdumist pidurdada admi-

⁵⁸) ERÜA, A IV 165: Budbergi kiri rüütelkonna peamehele 26. IV 1883, nr. 148.

nistratiivsete korraldustega. Usuvahetuse summutamise sõjaplaane harutades Lihula võimud ei piirdunud siiski ainult kohapealsete sammudega, vaid selleks peeti vajalikuks nõutada ka toekamat abi. Koosolekul otsustatakse pöörduda provintsi kõrgemate omavalitsuse instantside ja ka riigivõimu esindaja — kuberneriga poole, et kindlustada omale seljatuge eelolevaks võitluseks⁵⁹⁾.

Järgnevais sündmusis näemegi mõisnikke teotsemas vastavalt Lihula koosoleku otsustele. Kõigepealt hakatakse igal võimalikul viisil kimbutama teada olevaid siirduda soovijaid. Neid kutsutakse sagedasile ülekuulamisile, kus haagikohtunik käitub valjult ja ähvardavalt, nende taludes toimetatakse läbiotsimisi, mida samuti saadavad ähvardused ja talupoegadele selgesti ilmnev mõisnikkude pahatahtlikkus õigeusu vastu; tähtsamaid liikumise tegelasi vangistatakse jne. Need sammud suutsid küll teatud määran siirduda soovijaid kohutada, kuid käärimise lõplik mahasurumine siiski ei õnnestunud⁶⁰⁾.

Vahepeal olid kohalikud tegelased juba püüdnud hankida oma sihtide saavutamiseks välispidist toetust. Kreisisaadik Budberg oli pöördunud rüütelkonna peamehe poole, paludes nõutada riigivõimult luba siirdumist pidurdavate administratiivsete korralduste maksmapanemiseks⁶¹⁾. Ka õpetaja Spindler, teatades algavast usuvahetusest konsistoriumile, palub viimast toetada rüütelkonna üritusi õigeusu vastu. Spindler on eriti kuri Ado Pääbole, kes olevat liikumise pealgatajaid ja luteri kiriku ägedam vastane. Ta kirjutab korduvalt, et Pääboga olevat vajalik palju resoluutsemalt ja karmimalt toimida, vastasel korral ei anna võitlus õigeusu vastu küllalt kindlaid tagajärgi⁶²⁾. Kuberneriga poole pöördus ametliku teadaandega haagikohtunik, kes, soovides häälestada valitsusvõimu esindajat usuvahetusele vaenulikult või vähemalt umbusklikult, kirjeldab alanud käärimist kui omakasupüüdlikkust ja kahjulikkust liikumist, mis ähvardab üldist rahu ja korda. Õigeusku siirdumisega loodetavat vabaneda luteri usu kiriku maksudest, mida lähemal ajal tõstetavat. Usutavat, et mõisamaal asuvad õigeusulised talupojad pääsevad teoorjusest ja maatuule jaotatavat kas Lihula või mõni Liivimaa mõis. Kuna soovil usuvahetuseks pole haagikohtuniku arvas midagi ühist hingelise veendumuse ja vajadusega, vaid rahvas on eksiteele viidud petlikkude lootustega, siis tuleks siin ametivõimudel selgitavalt vahele astuda. 22. aprilli koosoleku otsustele vastavalt haagikohtunik esitab kubernerile kinnitamiseks järgmised ettepanekud.

⁵⁹⁾ ERüA, A IV 165: Budbergi kiri rüütelkonna peamehele 26. IV 1883, nr. 148.

⁶⁰⁾ Vorotin, A., op. cit., lk. 56—59; ERüA, A IV 165: haagikohtuniku kiri maanõuniku zur Mühlenile 24. V 1883, nr. 761.

⁶¹⁾ ERüA, A IV 165: Budbergi kiri rüütelkonna peamehele 26. IV 1883, nr. 148.

⁶²⁾ EKA, tmk. nr. 469, 56, vihk 1: Spindleri kirjad konsistoriumile 26. IV 1883, nr. 140; 20. V 1883, nr. 156.

Esiteks tuleks siirduda soovijaile anda põhjalikku, võimalikult pikemaajalist õpetust õigeus ja teiseks avaldada ametlik teadaanne, et usuvahetusega pole ühenduses mingid majanduslikud kasud⁶³).

Eestimaa kuberner Polivanov, kellelt nüüd nõuti otsust ja seisukohavõtmist alanud käärimise kohta, oli tüüpiline fantaasiavaene vene tšinovnik, kes äärmiselt kohusetruult ja täpsalt täitis oma ülesandeid, kuid kel tõsisemate küsimuste lahendamiseks puudus iseseisvus ja otsustusvõime. Püüdes hoiduda sekeldusist ja rahutusist, ta soovis kõigiga hästi läbi saada, olles seejuures mõisnikkude vastu kaunis heatahtlik. Tema isiklikud huvid piirdusid majanduslike küsimustega, poliitilistest ja ideoloogilistest võitlustest seisis ta kaugel ja lasi end siin kergesti mõjustada. Olles tavaliselt vaid mingiks kirjavahetuse korraldamise instantsiks, Polivanov ei suutnud iseseisvalt lahendada vastutust nõudvaid küsimusi, vaid pöördus alati otsuse saamiseks ministeeriumi poole. Saades võrdlemisi hästi hakkama oma ülesannetega tavalisel ajal, ta ei olnud sugugi kohane provintsi juhiks kriisiaegseis murranguis. Loomulikult ei sobinud ta ka ei poliitilise suuna määrajaks ega ka resoluuatse poliitika teostajaks⁶⁴).

Saadest teada talurahva soovist siirduda õigeusku, Polivanov kriitikata ühineb temale esitatud ettepanekutega usuvahetust pidurdavate korralduste maksmapanemiseks. Ta saadab ministeeriumile aruande sündmuste kohta, milles pea täpsalt haagikohtuniku sõnadega kirjeldatakse olukorda Lihulas ja küsitakse juhtnõore edaspidise tegevuse jaoks. Polivanov isiklikult suhtub usuvahetusesse erapooletult ja ei soovi siirdumist rakendada mingi poliitilise kõrvalsihi teenistusse. Kui siirdumine sünniks inimeste kindlal veendumusel, et õigeusk on parem luteri usust, siis üleminek oleks vägagi tervitatav. Kui aga usku vahetatakse majanduslike kasude ootuses, siis õigeusu kirikule mõnesaja eestlase siirdumine ei tohiks olla oluline ja asjasse tuleks suhtuda ettevaatlikult. Pettudes lootuses talurahvas algaks tagasitungi luteri usku, nagu see on sündinud Liivimaal. Usutaganejate karistamine kindlasti omandab paljude silmis usulise sallimatuse ja tagakiusamise ilme, mis kutsuks esile ärevuse nii kohalikus luteriusulises seltskonnas kui ka välismaises ajakirjanduses. Nende komplikatsioonide vältimiseks Polivanov soovib saata Lihulasse ja ümbruskonda haagikohtuniku poolt esitatud teadaanne hoiatamiseks liig mõtlematu siirdumise eest ja küsib, kas ministeerium oleks nõus vastava sammuga⁶⁵).

Pealinnas asuti aga ses küsimuses teissugusel seisukohal. Siin oli viimaseil aastail ikka tugevamaks muutunud soov hävitada Lääne-

⁶³) EKKK, sal. os., tmk. nr. 726: haagikohtunik Kurselli kiri kubernerile 25. IV 1883, nr. 637.

⁶⁴) Vrd. EKKK: Aastaaruanded kuberner Polivanovi ajast.

⁶⁵) EKKK, sal. os., tmk. nr. 726: Polivanov siseministeeriumile 28. IV 1883, nr. 770.

meremaade eriseisund ja ühtlustada provintsid riigiga. Aleksander III troonile astumisest saadik olidki alanud selleks mõningad ettevalmistused. Kuigi usuvahetust otsekohe teadlikult ei rakendata venestuse sihtide teenistusse, loodetakse liikumisest nähtavasti võimalikku tuge valitsuse poliitikale. Seepärast ei soovita mingisuguseid teadaandeid, mis rahvale võiksid näida pidurdavatena või tagasihoidvatena ja võiksid jätta mulje, nagu suhtuks valitsus usuvahetusse ükskõikselt ja ei toetaks seda. Polivanovile teatatakse, et talupoegadele olevat küllalt selgitatud, et õigeusku siirdumine ei ole seotud majanduslikkude kasudega, ja seetõttu pole erilise teadaande avaldamine praegusel juhul vajalik. Liikumine arenegu iseseisvalt, kuid takistamatult⁶⁶⁾. Kuberner kordaski nüüd haagikohtunikele Peterburist tulnud käsku, mitte takistada talupoegade siirdumist⁶⁷⁾. Erilisi konversiooni soodustavaid korraldusi Polivanov mai alul Peterburist ei saanud ja sellekohased väited⁶⁸⁾ ei vasta tõele.

Küll aga oli siirdumise otsest toetamist liikumise algusest peale soovinud ja palunud Riia õigeusu piiskopp Donat, kes püüab korduvalt mõjustada kubeneri aktiivsele poliitikale õigeusu levitamise kasuks⁶⁹⁾. Donat ise oli käärimiste puhkedes otsekohe asunud usuvahetust agaralt hoogustama, teotsedes siin peaaegu fanaatilise hooga. Oli ju piiskopp selles misjonitöös oma kiriku heaks viimaks ometi leidnud iseseisva viljaka tegevusala, mida ta oli asjatult oodanud ligi veerandsada aastat. Sotsialistliku voolu avastamine ta õpilaste hulgas vaimulikus seminaris oli takistanud Donati tõusu hierarhilisel redelil ja ta oli püsinud 21 aastat väikses põhjamaises Arhangeliskis vähetähtsa vaimuliku seminari juhina. Selles väheharitud linnas Donat oli seminari rektorina muidugi vaimse elu keskkohaks ja juhiks, oli harjunud iseseisvusega ja võib-olla isekusega. Agara ja kohusetruu töömehena ta oli kindlasti kibestunud oma tagasihoidlikust kohast. Kui ta viimaks 1882. a. pääseb Riiga iseseisva piiskopkonna juhiks, haarab ta juba vananeva mehena suure hooga kinni siin avanevaist töövõimalusist ja asub innukalt eestlaste siirdumise juhtimisele, püüdes nüüd oma seni pidurdatud teotsemistarvet täiel määral rahuldada⁷⁰⁾. Käitudes siinjuures hoolimatult ja järjekindlalt, piiskopp loomulikult sattus otsekohe vastuollu siirdumisele vaenulikkude mõisnikega, kellega tal areneb püsiv võitlus kogu Polivanovi kuberneriks oleku ajal. Siinjuures oli Donat aktiivseks, ründavaks pooleks, kes nõutas omale abi

⁶⁶⁾ EKKA, sal. os., tmk. nr. 726: siseministerium Polivanovile 9. V 1883, nr. 1012.

⁶⁷⁾ EKKA, sal. os., tmk. nr. 726: kubeneri kiri haagikohtunikule 12. V 1883, nr. 928.

⁶⁸⁾ Schiemann, Th., op. cit., lk. 54.

⁶⁹⁾ EKKA, sal. os., tmk. nr. 726: Donati kiri kubernerile 3. V 1883, nr. 2375.

⁷⁰⁾ Rižskija Eparhialnõja Vedomosti 1895, lk. 327—342.

pealinnast, püüdes mõjukaid ringkondi häälestada soodsalt oma sihtidele ja mõjustada kuberner Polivanovi energilisemale teotsemisele sakslaste vastu.

Donati hoolitsusel ja korraldusel algavadki Läänemaal siirdumised. Esialgu küll kõhklevalt ja tagasihoidlikult, sest nähtavasti oli inimesi veidi hirmutanud haagikohtulik asja uurimine, agaramate tegelaste ajutine vangistamine ja sagedased kutsed kohtu ette ⁷¹⁾). Esimeseks siirdujaks on juba tuntud A. Pääbo. Vabanedes haagikohtuniku vangistusest 23. aprillil, ta lasi end juba 25-ndal salvida Kalli preestri poolt ⁷²⁾). Teised siirduda soovivad esialgu veel kõhklevad. Saadetakse palvekirjad piiskopile ja kubernerile, paludes kaitset ja toetust sakslaste ähvarduste vastu usuvahetuse puhul.

Piiskopile seletatakse, et Lihula talupojad on saanud tuttavaks tõelise Kristuse õpetusega ja veendunud luteri usu eksimuses Kalli köstri Ivan Kase ja Adam Pääbo kaudu. Talupojad paluvad, et neid keisri kroonimise päeval salvitaks õigeusku, et Lihulasse saadetak preester ja ehitataks kirik. Palvekirjale on alla kirjutanud 124 isikut ⁷³⁾.

Kubernerile saadetakse samalaadne palve viie, teiste volinikena esineva talupoja nimel. See soov tulevat neil puhtast südamest, mitte aga maisest ahnusest ja ilmalikkude kasude lootusest. Viimased süüdistused olevat kihelkonnakohtunik v. Grünewaldi ja haagikohtunik v. Kurselli välja mõeldud. Ka hingemaid ja muid kergendusi pole kellelegi mõttesegi tulnud nõuda. Rahvas tahtvat edaspidigi jääda mõisnikkude alandlikuks orjaks, ainult ärgu aetagu neid välja nende taludest õigeusu vastuvõtmise pärast ⁷⁴⁾). Kuberner vastab palvekirjale teadaandega, et siirdumiseks pole vaja ilmaliku võimu luba. Ülemineku eest tagakiusatud võivad igal ajal pöörduda kaebustega kubeneri poole ⁷⁵⁾.

Kroonimise päeval (15. mail) salvitakse Kalli ja Uruste kirikuis kokku 7 isikut. Need olnud peamiselt jõukamad isikud, kuna kehvemal puudunud võimalus kauguse tõttu kohale ilmuda. Lihulasse tulid preestrid Tamm ja Bežanitski 17. mail, kuid salvimist nad ei saanud alata ilma sekeldusteta. Nimelt keelas haagikohtunik salvimise ruumikas Lihula koolimajas ja seda tuli toimetada vallamajas, mis oli kitsas

⁷¹⁾ ERÜA, A IV 165: haagikohtunik maanõunik zur Mühlenile 24. V 1883, nr. 761; Vorotin, op. cit., lk. 58—59.

⁷²⁾ Kalli õigeusu kiriku arhiiv: sissekanne meetrikaraamatusse a. 1883.

⁷³⁾ Vt. Rižskija Eparhialnõja Vedomosti 1895, lk. 444—446.

⁷⁴⁾ EKKK, sal. os., tmk. nr. 726: Lihula talupoegade palvekirj kiruberile 1. V 1883.

⁷⁵⁾ EKKK, sal. os., tmk. nr. 726: kubeneri teadaanne 7. V 1883, nr. 855. Siinjuures olgu tähendatud, et talupoegadele sisuliselt ei tehtudki teatavaks kubeneri vastust. Nagu jutustavad praegu veel elus olevad asjaosalised, näidatud selle venekeelset teksti ja võetud allkiri vastuse kättesaamise kohta. Vastuse tõlkimiseks pole haagikohtunik nõustunud.

ja ebasobiv. Parema ruumi puudusel tuli sellega siiski leppida. Ja siin salviti esimesel päeval 254 inimest⁷⁶⁾.

Sinodi ametlikus aruandes sündmuse kohta seletatakse, et enne salvimist toimunud siirdujate eksamineerimine õigeusu põhiõpetusis. Neil olevat lastud lugeda usutunnistust ja seletada uue usu erinevusi vanast. See õigeusu ringkonnis levitatud vaade ei saa olla päris täppis. Sama allika teatel kestis siirdumine kaheksa tundi, kusjuures salviti ligi 250 inimest⁷⁷⁾. Loomulikult pole võimalik selle aja jooksul igalt üksikult küsida käske, palveid, usutunnistust jne. Usu selgitamine ja õpetamine võis toimuda ainult tervetele kogule määratud jutlustamisena, millega ka tõenäoliselt piirduti.

Siirdumine jätkus järgnevail kuil alanud hooga, levides Lihulast kõigepealt idasse, kus salvimise keskuseks kujunes esiteks Mõisaküla, ja siis mõni kuu hiljemini Virtsu. Aasta lõpul toimus suuremaid salvimisi veel lõuna pool — Vatlas, Paadremaal ja Mõtsul⁷⁸⁾.

Mõned kuud hiljemini kui Lihulas, osalt sealsete sündmuste mõjul, osalt iseseisvalt algas siirdumine põhja pool, Ridala, Lääne-Nigula ja Mahtra kihelkonnis. Üheks mõtte algatajaks ja õhutamaks ning hili-semaks agaraks tegelaseks oli siin endine luteri usu koolmeister Kuuda seminari kasvandik Tammert, kes olevat olnud kaunis arenenud ja mitmekülgne mees ja oma hea kõneanni tõttu omanud suurt mõju inimestele⁷⁹⁾.

Mai lõpul on peamiselt Ridalas üldisemalt hakatud rääkima vene-usust ja juuni alul ilmus Haapsalusse õigeusu preester Poletajevi juurde talupoeg Kividepää mõisast, kes küsinud, kas luteriusulisil on õigust üle minna õigeusku ja kas preester võib neid salvida. Saanud jaatava vastuse, mees öelnud, et tema külas, kus üldse elab 212 hinge, tahavad pea kõik siirduda, sest inimesed pole enam ammu rahul luteri usuga. Pealegi luteri usk kaugendab neid oma rahvast ja keisrist. Poletajevi küsimusele, kas siirdumist ei põhjusta mingisugune maisete kasude lootus, mees vastas, et kuigi nende elu pole rahuldav, ei kaeba nad oma olukorra üle ja ainelises suhtes ei looda siirdumisest midagi. Ainus asi, millega nad arvestavad, on parema kooli saamine⁸⁰⁾. Mõni aeg hiljemini, nimelt 17. juulil ilmus Poletajevi juurde jälle talupoegi, kes teatasid, et nad oma perekondadega kavatsesid usku vahetada. Siirdumise põhjusena korraldati eelmise talupoja motiive, lisades juurde, et teada saades inimeste kavatsusest usku vahetada, on

⁷⁶⁾ Rižskija Eparhialnõja Vedomosti 1895, lk. 443, 448—451.

⁷⁷⁾ Sealsamas, lk. 450—451.

⁷⁸⁾ Rižskija Eparhialnõja Vedomosti 1895, lk. 451.

⁷⁹⁾ Österblom, J., op. cit., lk. 432—433; vrd. EKvA II/4, a. 1888, tmk. nr. 17: Väike-Läntru preester kubermanguvalitsusele 1. VII 1888.

⁸⁰⁾ ERKA: Haapsalu kiriku kroonika lk. 50, Poletajevi kiri piiskopp Donatile.

mõisnikud ähvardanud neid ära ajada kohtadelt. Ülekohtuste kiusamiste vastu loodetakse kaitset kõrgematelt võimudelt.

Järgnevail nädalail ilmub Haapsalusse korduvalt talupoegi, kes teatavad oma soovist siirduda õigeusku. Poletajev suhtub neisse kavatsusisse palju ettevaatlikumalt kui tema ametivennad Urustes ja Kallis ja ei asu viimaste eeskujul liikumise toetamisele ja õhutamisele. Tema ei soovi poliitilistel ja majanduslikel põhjusil toimuvat usuvahetust ja seletab talupoegadele, et tema ülesanded siirdumise puhul piirduvad ainult hingedarjasele tegevusega. Poletajev palub inimesi oodata ja oma kavatsuste üle tõsiselt järele mõelda senikui ta on nõu küsinud oma piiskopilt. Riist saabus 18. juulil Poletajevile korraldus, et salvimist tuleb kõhklematult alata. Poletajev toimib siiski endiselt ettevaatlikult ja rahulikult. Talupoegi ta hoiatab korduvalt mõtlemata usuvahetuse eest, pärib alati siirdumise põhjuseid ja soovitab alaliselt eelolevat sammu hoolikalt kaaluda. Sellele vaatamata talupojad ei loobu oma kavatsusist ja kogu juulikuu jooksul ilmub Haapsalusse inimesi, kes end salvimiseks üles kirjutavad ⁸¹⁾.

Esimene eestlaste salvimine toimus Poletajevi poolt 14. augustil. Enne talitust on preester selgitanud õigeusu põhiõpetusi ja kinnitanud, et siirdumine ei tohi sündida majanduslikel kaalutlusil, vaid peab tulema puhtast südamest ja usulise veendumuse mõjul. Siirdumine jätkus siingi järgnevail kuil, kusjuures enamik siirdujaid oli Ridalast ja Lähtrust. Üldiselt liikumine olnud siin Poletajevi mõjul tagasihoidlikum ja vähema hooga kui Lihulas ⁸²⁾.

Praegu enamasti puudub materjal, et kindlaks määrata, kuidas algas käärimine üksikuis külades ja valdades. Ainult päris üldiselt jutustab traditsioon, et asja algatajad on olnud enamasti ikka ümbruskonna ärksamad tegelased, kes lugenud ajalehti ja raamatuid. Need hakanud rääkima vene usust ja mujal toimuvast usuvahetusest. Kui rahva hulgast oli avaldatud soovi siirduda, siis ilmusid kohale preestrid, et toimetada salvimist. Oma tulekust nad harilikult teatasid mõni päev varemini. Lihulas näiteks preestrite tulekust teatamiseks pandi majade ja postide külge vastavad kuulutused. Seda tuli teha salaja, sest mõisnikud püüdsid takistada teadaannete väljapanemist. Kuulutuste kirjutajaks oli Lihulas Mihkel Koppelman ja nende ülespanijaks Kaarel Pääbo. Koppelmani kahtlustati mitu korda kuulutuste autorina, kuid päris kindlaks seda teha ei saadud. Vastasel korral teda oleks karistatud, milleks oli juba nõutatud kuberneriluba ⁸³⁾.

Sotsiaalselt õigeusu juhtivate tegelaste hulgas oli nii jõukaid kui

⁸¹⁾ ERKA: Haapsalu kiriku kroonika, lk. 50—54; Rižskija Eparhialnõja Vedomosti 1895, lk. 455—466.

⁸²⁾ ERKA: Haapsalu kiriku kroonika, lk. 51—52; EKKA, sal. os., tmk. nr. 766: siirdunute nimestik.

⁸³⁾ Rebane, L., stipendiaadi-aruanne; EKKA, sal.-os., tmk. nr. 726: haagikohtunik kubernerile 16. VI 1883; kuberner haagikohtunikule 18. VI 1883.

ka kehvemaid mehi. Näiteks Reihardt Lähtrust oli ümbruskonna jõukamaid mehi, kuna Mõttuse kohta Oidermaalt räägitakse, et ta olnud küll „aus mees ja tõe sõna mees“, kuid oma talu asjadega ta pole kunagi hästi korda saanud⁸⁴⁾.

Millisesse kihti kuulus enamik siirdujaid, on raske täpsalt öelda, kuna vastavad statistilised andmed puuduvad. Nagu väidab haagikohtunik ja kinnitab traditsioon, on suur osa siirdujaid kuulunud vaesema rahva hulka. Nende hulgas on olnud sulaseid, popse, kehvemaid rentnikke jne. Siiski ei puudunud ka jõukamaid peremehi, kes juba 1883. aastal end lasid salvida õigeusku⁸⁵⁾.

Kui lähemalt analüüsida usuvahetuslikku liikumist, siis torkab silma põhjuste mitmekesisus, mida inimesed esitavad oma siirdumise selgitamiseks. Kuidas avaldus üks või teine siirdumise motiiv väiksemate geograafiliste üksuste piires, seda ei ole võimalik üksikasjaliselt kindlaks määrata. Kuid kogu Läänemaa kohta võib suurtes joontes siiski rekonstrueerida nende sadade talupoegade meelsust, kes ruttasid preestri poolt väljakuulutatud päevil vallamajadesse ja lasid salvida ennast, oma naise, lapsi ja isegi imikuid.

Kogu Läänemaal liikumisele kõige iseloomustavam on teadlik suhtumine usuvahetusse kui mõisnikkude vastasesse aktsiooni, mida arvatakse seisvat kõrgema võimu otsese kaitse all. Siirdumine oli nagu väljakutse ja halvaks panu avaldus mõisnikule, mis tõstis rõhutud ja majanduslikult kehva talupoja iseteadvust ja enesetunnet. Tuntakse end erilise kaitse all ja käitatakse sellele vastavalt. Mõisnikkude vastu tekib aktiivselt opositsiooniline meeleolu. Väikesed vastuhakkamised ja ülbed esinemised sagenevad. Isegi mõned kogukonna vanemad tõrguvad täitmast haagikohtuniku käske. Kohalt välja tõstetud talupojad ei lahku vabatahtlikult, vaid käivad vene preestri juures kaebamas. Makse ei taheta enam nurisemata maksa ja konvertiidiid ähvardavad, et tulevikus ei määrata pearaha enam kogukonna vanema tahtmise järgi, vaid õigeusu koguduse poolt⁸⁶⁾. Talupoegade muutunud meelsusest annab tunnistust ka palvekiri kubernerile Lihula õigeusulistelt elanikelt. Selles esitatakse kaebusi mõisnikkude ja kirikuõpetajate vastu, et need kiusavad veneusulisi, lubavad neid kohtadelt ära ajada ja sõimavad riigiusku kuradi usuks. Palvekiri on koostatud äärmiselt resoluutses toonis. Salvimiste takistamist kirjeldades lisatakse mõisnikkude kohta: „Kas nii siis täidetakse keisri käske! Milline julgus ja omavoli!“ Edasi järgnevad väljendused: „Kas siis on alanud jälle kristlaste tagakiusamine haritud ilmas, kus keiser ise on samas usus, kuhu

⁸⁴⁾ Rebane, L., stipendiaadi-aruanne.

⁸⁵⁾ EKKA, sal.-os., tmk. nr. 726; haagikohtunik kubernerile 25. IV 1883, nr. 637; Ottenson, H., stipendiaadi-aruanne Vigalast, lk. 73—75.

⁸⁶⁾ ERÜA, A IV 165: haagikohtuniku kiri maanõunik zur Mühlenile 24. V 1883, nr. 761.

püüab rahvas! Kas siis selle vastu ei leidu seaduslikku abi!“... „On lihtsalt naljakas näha seda haritute ja rahva juhtide hullumeelsust. Nad ei mõista enam, mida nad räägivad. Kas see tõesti jääb neile karistamata ⁸⁷⁾!“

Üldse kasvab igasuguste kaebekirjade hulk, kuna enne õigeusu levikut kaebusi on esinenud harva. Meeleolu on selline, et kubermanguvalitsuse vastused palvekirjade tagajärjeta jätmise kohta süüdistuste põhjendamatus ja ebakorrekse tooni tõttu tekitavad umbusaldust. Mõeldakse, et need vastused on võltsitud ⁸⁸⁾. Ei suudeta nähtavasti mõista, et riigivõimu esindaja igal juhul õigeusulistele polegi vastutulelik.

Eriti ülemeelikult kohtles mõisnikke Ado Pääbo, kelle rahutule vaimule siirdumise õhutamine näis võimaldavat sobiva tegevuse. Ta jätkas kihutustööd Lihulas ja selle ümbruskonnas, püüdes suurendada vaenu mõisnikkude ja õpetajate vastu ⁸⁹⁾. Pääbol, keda pilgates nimetati mõisnikkude poolt „veneusu vedruks“, taheti keelata igasugune avalik teotsemine, kuid mitte saades vastavat luba kubernerilt ⁹⁰⁾, teda püüti igal viisil kiusata. Rahva seas olevat liikunud jutte, et Pääbot tahetavat mõisnikkude poolt üles puua. Pääbo, kes tol korral elas Liivimaal, Mihkli kihelkonnas, kirjutas asjast kuuldes haagikohtunikule kirja, milles tituleeris mõisnikke pilkavalt „maade ja merede valitsejaks“. Kui Pääbo 30. augustil ilmus Lihulasse, ta küll vangistati nädalaks häbemata kirja eest, kuid oma sihi mõisnikke haavata ta oli siiski saavutanud ⁹¹⁾.

Õigeusuliste tõusnud enesetunne avaldus ka nende käitumises luterlastega. Pidades end paremateks teistest, suhtusid nad üleolevalt oma ümbruskonnale. Kui keegi julges neile mõnes asjas vastu rääkida, siis öeldi: „Te olete ühes nõus härraste ja õpetajatega ⁹²⁾“. Eriliseks uhkuse allikaks oli keisriga ühes usus olemine. See imponeeris ka paljudele luterlastele, sest keiser oli ju võimuks, keda võis julgesti kõrgemale tõsta mõisnikust ⁹³⁾.

Liikumise alkohohas Lihulas ja selle lähemas ümbruses siirdumine kandis selliselt poliitilist ilmet, kuna muud motiivid avaldusid vähem.

⁸⁷⁾ EKKA, sal. os., tmk. nr. 726: Lihula talupoegade palvekiri kubernerile.

⁸⁸⁾ ERüA, A IV 167: haagikohtunik rüütelkonna peamehele 27. IX 1883, nr. 1362.

⁸⁹⁾ EKA, tmk. nr. 469, 56, vihk 1: õpetaja Spindler konsistooriumile 22. V 1883, nr. 156.

⁹⁰⁾ EKKA, sal. os., tmk. nr. 726: kubernereri kiri haagikohtunikule 10. VI 1883, nr. 1224.

⁹¹⁾ Vorotin, A., op. cit., lk. 57—58.

⁹²⁾ EKA, tmk. nr. 469, 56, vihk 4: õpetaja Hoerschelmanni aruanne konsistooriumile 15. X 1883, nr. 188.

⁹³⁾ Sama tmk.: õpetaja Spindleri aruanne konsistooriumile 1. X 1883, nr. 230.

Selle kõrval oli tugevasti mõõduandev ka soov pääseda sakslaste-õpetajate kultuurilisest mõjust, s. o. vabaneda luteri usu koolist⁹⁴). Lootus paremale koolile oli mujalgi tähtsaks siirdumise põhjuseks. Vene-õigeusu kool pidi targaks tegema, võimaldama põhjalikuma vene keele õpetuse ja pääsu kõrgemaisse koolesse⁹⁵). Näiteks jutustab keegi talumees Karusest, kuidas isa kord vallamajast koju tulles seletanud, et vaja ikka minna vene usku või vähemalt pojad salvida, sest kes jõuaks muidu nelja poissi koolitada. Kaalufud eelolevat sammu veel mõni nädal ja lastudki end siis terve perega salvida⁹⁶).

Siirdumise puhul on palju rõhutatud majandusliku momendi tähtsust. Nagu eelnevast nähtus, asusid eriti rüütelkonna tegelased seisukohal, et rahvas laseb end salvida lootuses saada maad, vabaneda maksudest jne. Kahtlemata on õige, et mitmed siirdusid majanduslike kergenduste pärast, mida loodeti usuvahetusest. Seda on talupojad kinnitanud haagikohtunikule ja õpetajaile⁹⁷), ja seda jutustab praegugi veel traditsioon. Sama võib ka järeldada asjaolust, et suur osa siirdujaid kuulus kehvema rahva hulka. Kuid majanduslikud põhjused ei olnud igal pool mitte esirinnas. Näiteks Lihulas on küll kurseerinud igasugused jutud mõisade jagamisest, kuid suurem osa inimesi ei olevat neid uskunud ja siin on oldud nähtavasti teadlikud et usuvahetus mingisuguseid otseselt materiaalseid kasusid ei anna. Majanduslike kasude, s. o. peamiselt rendi alandamise ja maa saamise lootus näib olevat leidnud enam pinda liikumise keskkohast kaugemal. Seal inimesed joosnud hulkades kokku vallamaja juurde, kus preestrid toimetanud salvimisi, et aga mitte hiljaks jääda, kui hakatakse maid jagama⁹⁸). Maasaamise kõrval loodetakse veel palju muudki. Kord tahetakse vabaneda kirikumaksudest, kirikuhoonete parandamisest, loodetakse saada uut, kroonu kulul ehitatavat koolimaja, vabanemist mõisamaal lasuvast teoorjusest ja väeteenistusest, uue seaduse maksmahakkamist j. m.⁹⁹).

Neis majanduslikes lootusis avalduvad rahva tookordsed hädad. Kuuldused tekkisid ja levisid, neid kordasid võib-olla mitmedki, kes ise ei uskunud lootuste teostumist. Rüütelkonna tegelased aga, kohalikud mõisnikud ja õpetajad kinnitasid, et need jutud olevat saanud alguse

⁹⁴) Rebane, L., stipendiaadi-aruanne.

⁹⁵) EKA, tmk. nr. 469, 56, vihk 4: Hoerschelmanni aruanne konsistooriumile 15. X 1883, nr. 188.

⁹⁶) Rebane, L., stipendiaadi-aruanne.

⁹⁷) EKKA, sal. os., tmk. nr. 726: haagikohtuniku kiri kubernerile 21. VI 1883, nr. 922; lisa: haagikohtu protokoll 15. ja 16. VI 1883.

⁹⁸) Rebane, L., stipendiaadi-aruanne.

⁹⁹) ERüA, A IV 165: haagikohtuniku kiri maanõunik z. Mühlenile 24. V 1883, nr. 761; EKKA, sal.-os., tmk. nr. 726: haagikohtuniku kiri kubernerile 21. V 1883, nr. 922; EKA, tmk. nr. 469, 56, vihk 4: Hoerschelmanni aruanne konsistooriumile 15. X 1883, nr. 188.

õigeusu preestrit, kes siis selliste lubadustega meelitanud rahvast siirdumisele. Sealjuures ei saadud teha kindlaks ühtki juhtu, mil mõni preester oleks kellelegi lubanud midagi konkreetset¹⁰⁰). Et majanduslikkude kasude jutud oleks läinud välja preestrit, ilma et sellele oleks saadud jälile, see pole usutav. Mõisnikele oli ju iga süüdistus preestrite vastu vägagi teretulnud ja nende tegevuse järgi valvati hoolega, et aga avastada mingit seadusevastast sammu. Ainus konkreetne küsimus, millest preestrid on tõesti rääkinud üldiselt, see oli õigeusuliste vabastamine maksudest luteri usu kirikule¹⁰¹). Kuid juba seegi väike kergendus võis mitmele olla siirdumise põhjuseks ja võis ühtlasi olla maasaamise lootuste ja muude selliste juttude tekitajaks. Kui kord juba kuuldus mingisugusest vabastamisest, siis lihtsalt taheti loota ka teisi kergendusi. Kuulduste tekkimiseks võisid kaasa aidata ka preestrite lohutavad jutuaajamised ja mõistaandmine, et hulgaline siirdumine võib tuua kaasa vabanemise sakslaste võimust.

Siirdumise põhjusena ei tohi unustada ka tõeliselt puhtusulisi motiive. Preestrite jutlustamine ja selgitustöö pidi kindlasti mõjuma usuliselt erksaile inimesile, keda eriti Läänemaal on alati leidunud. Mõne aasta eest siin levinud sektantide liikumine oli juba nõrgendanud ühtekuuluvuse tunnet inimesi mitterahuldava luteri kirikuga, nii et nüüd sellest lahkumine toimus seda hõlpsamini¹⁰²). Huvitav on siinjuures märkida, et Haapsalu lähedal juba 1882. a. sektandid on end väljendanud otseselt õigeusu kasuks. Luteri usk ei põhjenevatki Pühal Kirjal, kuna õigeusu õpetus olevat viimasega kooskõlas¹⁰³).

Siirdumiste ajal Läänemaal hakkab ilmema ka usulisi vaidlusi ja usulist teadvust. Üks luteri usu õpetajaid kirjutab, et inimesed nüüd alles näivad veenduvat, et nad on õiged kristlased. Luteri usus pandakse neile rist alles pärast surma hauale, kuna nüüd nad kannavad risti kogu elu aeg kaelas. Õigeusk olevat õige, pühakirjal põhjeline apostlik usk. Pühakirjas on öeldud: „Sööge ja jooge kõik“ ja „laske lapsukesed minu juurde tulla“. Seepärast on õige, et ka lapsi lastakse armulauale ja et see sünnib ilma rahata. Ka ei saavat keisri usk üldse olla vale¹⁰⁴).

Mitmeti usulistel motiividel näivad olevat toimunud sündmused 1883. aastal Haapsalus. Suurem hulk salvituid oli ju pärit põlisest

¹⁰⁰) EKA, tmk. nr. 469, 56, vihk 4: õpetaja Rinne aruanne konsistooriumile 18. X 1883, nr. 248.

¹⁰¹) EKKA, sal. os., tmk. nr. 726: haagikohtuniku kiri kubernerile 21. VI 1883, nr. 922.

¹⁰²) EKA, tmk. nr. 469, 56, vihk 4: õpetaja Hoerschelmanni aruanne konsistooriumile 15. X 1883, nr. 188; õpetaja Rinne aruanne konsistooriumile 18. X 1883, nr. 248.

¹⁰³) ERKA: Haapsalu kiriku kroonika, lk. 48.

¹⁰⁴) EKA, tmk. nr. 469, 56, vihk 4: Hoerschelmanni aruanne konsistooriumile 15. X 1883, nr. 188.

usuliikumiste nurgast Ridalast ja salvimiste puhul oldud pühast toimingust tõsiselt liigutatud ¹⁰⁵).

Mitte väikest mõju ei avaldanud siirdumisele ja talurahva meelsuse kujunemisele ka õigeusu preestrid. Nad olid erinevad luteri usu härrasmehelikust hingekarjasest, istusid rahvaga kõrtsis, kuulasid nende hädasid, andsid nõu igasuguseis küsimusis, lohusid õnnetuid jne. Õigeusu preestreis loodetakse leida asjatundlikku eestkostjat kubeneri juures ja seega kaitset sakslaste vastu ¹⁰⁶). See lootus polnud täiesti põhjendamatu. Preestrid tõesti koostasid palvekirju ja olid vahendajaiks talupoegade ja kubermanguvalitsuse vahel. Nii näiteks eelpool kirjeldatud teravatoonilise kaebekirja koostaja oli Uruste preester Tamm ¹⁰⁷). Ka Kalli õigeusu köster Kask oli üheks palvekirjade kirjutajaks ja talupoegade kaitsjaks protsessides mõisnikkude vastu ¹⁰⁸). Loomulikult rahvale meeldis selline käitumine ja luteri usku nimetatakse nüüd põlgavalt uhkeks rüütliusuks, mis toodud maale mõõga ja vägivallega. Luteri usus polevat nüüd enam ruumi talurahvale, ka siis mitte, kui luteri usk tõesti õige oleks. Pealegi ei elavat mõisnikud ise sugugi oma usu õpetusile vastavalt.

Mitte kõik siirdumised ei ole aga põhjendatud mingi konkreetse motiiviga. Paljusid näib olevat haaranud lihtsalt massipsühhoos ja toimitakse teiste eeskujul, ilma et oleks selge, mida õieti usuvahetusest loodetakse või oodatakse. „Saagu mis saab,“ öeldakse, „pole mina esimene ega viimne olnud.“ Hingeõnnistuse eest ei olevat vaja muretseda, sest kui siirdumine on patt, küll jumal selle andeks andvat, kui teda paluda. Ja lõpuks lasuvat ju süü ja vastutus siirdumise eest vene preestril, nii et enesel polegi vaja südametunnistust vaevata ¹⁰⁹).

Kogu see siirdumise ja salvimise töö areneb teraval võitluste ja tülide pinnal, sest mõisnikud ei jäta kasustamata ühtki abinõu siirdumise takistamiseks ja õigeusuliste tülitamiseks. Nii püüab haagikohtunik keelata vallamajade tarvitamist salvimise toimetamiseks, keelab preestrite kontserdi Lihulas, et „vältida asjatut rahvakogumist, pealegi veel salvimise päeval“ ¹¹⁰). Soovitakse, et preestritele tehtaks korraldus igalt isikult enne salvimist nõuda ristimistunnistust. Selle korraldusega tahtsid pastorid saada endile mõjuvat propagandavahendit. Ristimistunnistuse järele ilmuvaid talupoegi loodeti mõjustada isikliku jutuga

¹⁰⁵) ERKA: Haapsalu kiriku kroonika, lk. 51.

¹⁰⁶) EKA, tmk. nr. 469, 56, vihk 4: Hoerschelmanni aruanne konsistoriumile 15. X 1883, nr. 188.

¹⁰⁷) EKKKA, sal. os., tmk. nr. 726: haagikohtuniku kiri kubernerile 26. VII 1883, nr. 355.

¹⁰⁸) ERÜA, A IV 165: haagikohtuniku kiri rüütelkonna peamehele 27. IX 1883, nr. 1362.

¹⁰⁹) EKA, tmk. nr. 469, 56, vihk 4: Hoerschelmanni aruanne konsistoriumile 15. X 1883, nr. 188.

¹¹⁰) EKKKA, sal. os., tmk. nr. 726: haagikohtuniku kiri kubernerile 9. VI 1883, nr. 896.

ja sundida neid loobuma usuvahetuse kavatsusest¹¹¹). Kubernerile põhjendati aga seda soovi seletusega, et siirdunute mitteteadmine raskendab luteri usu õpetajal koolisunduse järelevalvet ja kirikumaksude sissenõudmist. Ka soovib haagikohtunik endale suuremaid volitusi ärevust tekitavate talupoegade vastutusele võtmiseks, sest muidu võivad kergesti tekkida poliitilised rahutused¹¹²). Kubeneri aga ei kohutanud see ähvardus, ja ta leiab, et avaliku korra ja rahu säilitamiseks on haagikohtunikul endal võimu küllalt¹¹³). Teistest haagikohtuniku soovest kuberner teatas piiskopp Donatile, kes aga leidis, et nende täitmiseks pole vajadust. Salvimise järgi preestrid harilikult ise hängivad luteri usu kirikuõpetajalt ristimistunnistused uute koguduse liikmete kohta. Seniste siirdunute nimestiku lubab Donat lähemal ajal kubernerile edasi toimetada. Mis puutub vallamajade tarvitamise, siis see peaks olema lubatud kõigile vallaliikmeile oma ühiskondlikkude tarvete rahuldamiseks¹¹⁴).

Vastuolust piiskopi ja haagikohtuniku vahel saab teada sise-minister, arvatavasti Donati kaudu, kes õigeusu kiriku huvide kaitseks pidas laialdast kirjavahetust mõjukate pealinna ringkondadega. Selgub, et ülemaalpool siirdumist nähtakse meeeldi. Siseminister teatab kubernerile, et vabatahtlik usuvahetus on väga tervitatav nähe, mida ei tulevat takistada. Haagikohtunik, nõudes vallamajade vabastamist ja ristimistunnistusi, olevat toiminud täiesti lubamatult. Kubeneri kohuseks olgu valvata, et siirdumisele tulevikus enam vastu ei töötata¹¹⁵). Kubeneri korraldus, millega haagikohtunikule tehtakse ülesandeks lubada preestritel vallamajasid kasustada ja keelatakse siirdumise takistamine, ei paranda olukorda¹¹⁶). Hõõrumised kohalikkude sakslaste ja vaimulikkude vahel jätkuvad, vastastikuste kaebuste hulk suureneb. Sakslasi süüdistatakse õigeusuliste kiusamises, preestrid aga kuulduste levitamises, et siirdujad saavat majanduslikkude kergenduste osaliseks. Ametlikul uurimisel selgub, et mõisnikud on usuvahetajaid sõimanud ja ähvardanud, on tehtud mõnesuguseid kaudseid takistusi salvimiseks ja pastor Spindler on oma jutluses rääkinud hukkamõistvalt neist, kes siirduvad maisete kasude ootuses, kuid seni pole veel täidetud ühtki ähvardust ja üheski seadusega karistatavas kiriteos kedagi süüdistada ei saa¹¹⁷). Mõisnikel oli ju küllalt võimalusi

¹¹¹) Rižskija Eparhialnõja Vedomosti 1895, lk. 496.

¹¹²) EKKK, sal. os., tmk. nr. 726: haagikohtuniku kirjad kubernerile 28. V 1883, nr. 779; 9. VI 1883, nr. 896.

¹¹³) EKKK, sal. os., tmk. nr. 726: kubeneri kiri haagikohtunikule 10. VI 1883, nr. 1224.

¹¹⁴) Sama arhiiv ja tmk.: Donati kiri kubernerile 6. VI 1883, nr. 3411.

¹¹⁵) Sama arhiiv ja tmk.: siseministri kiri kubernerile 19. IV 1883, nr. 515.

¹¹⁶) EKKK, sal. os., tmk. nr. 726: kubeneri kiri haagikohtunikule 2. VI 1883, nr. 1520.

¹¹⁷) Sama arhiiv ja tmk.: sandarmivalitsuse ülema kiri kubernerile 26. VII 1883, nr. 355.

täiesti legaalsel teel avaldada talupoegadele tunduvat survet. Näiteks Lihulas on salvimise päeval talupojad saadetud tööle ähvardusega, et mitteilmujad lastakse lahti¹¹⁸⁾. Vabanduseks seletatakse mõisnikkude poolt, et preestrite tulekust Lihulasse pole teatud. 30. augustil olevat siin alati töötatud ja pealegi olnud see üks väheseid kuivi päevi ja seepärast tööks just sobiv. Muide, kedagi polevat kästnud tööle minna ja see sündinud vabatahtlikult. Kirikus pole mainitud päeval rahvast puudu olnud¹¹⁹⁾.

Palju tüli sünnitab veel surnuaedade küsimus, mis hilisemalgi aastail päevakorras püsib. Kuna õigeusu kogudused olid alles korraldamatud, siis puudusid neil loomulikult ka oma surnuaiad. Alles pikemate läbirääkimiste ja sekelduste järgi suudetakse nõutada luba õigeusuliste esialgseks matmiseks luteri usu kalmistuile. Vastav kirjavaheutus kordub aga igas uues kihelkonnas, kuhu siirdumine levib¹²⁰⁾.

Juba 1883. aastal tõuseb päevakorrale ka hiljemini suuri laineid löönud maksude küsimus luteri kirikule. Juunis 1883 on Audru praost Tamm Oidremaal öelnud, et veneusulised vabastatakse maksudest luteri usu kirikule ja neile ehitatakse ilma rahata kool. Neilt ei tohi nõuda maksu Mihkli kiriku katusè parandamiseks ja mahapõlenud koolimaja ülesehitamiseks. Haagikohtunik leiab, et preester Tammel pole õigust sarnasteks seletusteks. Kohustused luteri usu kiriku ja kooli heaks lasuvad rendilepingute põhjal maa peal ja nad tulevad kanda reaalkoormistena, vaatamata omaniku konfessioonile¹²¹⁾. Saades preestritelt julgustust, talupojad hakkavadki keelduma maksude maksimisest luteri kirikule. Õiguslikult jagunevad mittemaksjad haagikohtuniku klassifikatsiooni järgi kolme liiki: 1) rentnikud, kelle rendilepinguis on täpsalt määratud, milliseid koormisi kirikule nad on kohustatud kandma; 2) rentnikud, kelle lepinguis on öeldud üldiselt, et nad peavad maksma kõik kreisi- ja kihelkonnamaksud, ja 3) talude omanikud, kes ostulepingu põhjal on lubanud kanda kõiki avalikke kohustusi¹²²⁾. Kubermanguvalitsuse seisukoht on, et õigeusulistelt luteri usu makse nõuda ei tohi, sest selline nõue oleks seadusega

¹¹⁸⁾ EKvA, II/4, tmk. nr. 133, a. 1883: Donati kiri Polivanovile 16. IX 1883, nr. 4545.

¹¹⁹⁾ EKvA, II/4, tmk. nr. 133, a. 1883: haagikohtuniku kiri Polivanovile 26. X 1883, nr. 1500, ühes lisadega.

¹²⁰⁾ EKA, tmk. nr. 469, 56, vihk 1: Polivanovi kiri konsistooriumile 16. VII 1883, nr. 1455; EKA, I 143: konsistooriumi protokollid 21. juulil 1883, ad 353; 28. VII 1883, nr. 1; EKKa, sal.-os., tmk. nr. 726: konsistooriumi kiri kubernerile 16. IX 1883, nr. 942.

¹²¹⁾ EKKa, sal.-os., tmk. nr. 726: haagikohtuniku kiri kubernerile 21. VI 1883, nr. 922.

¹²²⁾ ERüA, A IV 167: haagikohtunik rüütelkonna peamehele 15. XII 1883, nr. 1868.

vastuolus¹²³). Rüütelkond aga loodab saavutada soodsat lahendust keskviimude juures ja seniks tahetakse küsimuse harutamine lihtsalt edasi lükata. Rüütelkonna peamees soovib haagikohtunikele anda rendilepingu murdjaid kihelkonnakohtusse ja küsimuse lõpliku korraldamiseni jääda äraootavale seisukohale¹²⁴). Mihkli kirikueestseisja leiab, et selline talitusviis pole vastuvõetav. Sellega ainult kuhjub kaebematerjali ja kinnitatakse inimesi arvamises, et kohalikel võimudel puudub jõud kirikumaksude sissenõudmiseks¹²⁵). Tegelikult see nii oligi. Rüütelkond lihtsalt ei julgenud siin talitada oma tahtmise järgi ja nimetatud makse vägivaldselt sisse nõuda.

18. oktoobril järgneb Donati kaebus kubermanguvalitsusele õpetaja Rinne ja mõisnik Üxküllil peale, kes olevat takistanud Paadremaa vallamaja kasutamist salvimiseks. Piiskopp palub hoolitseda, et sarnane seadusevastane tegu enam ei korduks. Ühtlasi palub ta teha korraldus, et preestritel Bežanitskil ja Tammel tulevikus oma sõitudel oleks kasustada posthobused¹²⁶). Kuberner oli nõus viimast soovida täitma pikema jututa, aimamata, et vastav korraldus tekitab tugeva rahulolematuse ja vastuseisu. Ta saadab Läänemaa haagikohtunikele ringkirja, millega viimaseile tehtakse ülesandeks toetada preestrid nende reisidel, muretseda hobuseid, hoolitseda selle eest, et vallamajad oleksid vabad jne.¹²⁷).

Kubernerile ootamatult tekib selle ringkirja pärast suuri sekeldusi ja asjasse segab end rüütelkonna peamees, kes palub kuberneril vabastada haagikohtunikud seadusevastase 31. oktoobri ringkirja täitmisest. Kuskil polevat nõuet, et luteriusulised politseivõimud peaksid soodustama ja toetama konversiooni. Mis puutub vallamaju, siis need on kogukonna valduses, kelle poole vajaduse korral pöördu tagu. Politseivõimud pole õigustatud end segama vallamajade kasustamisse ning valdadele siin ettekirjutusi tegema¹²⁸). Samas mõttes kirjutab kubernerile haavunud toonis haagikohtunik Kursell. Ta teatab, et pole kunagi sihilikult preestritele teinud takistusi, ja vallamajad olevat neile alati olnud vabad kasutamiseks. Kuid õigeusu liikumist oma autoriteediga toetama hakata, see polevat tal võimalik. Selline tegevus oleks vastuolus tema kui luterlase südametunnistusega ja jätak

¹²³) EKvA, II/4, tmk. nr. 158, 1883. a.: kubermanguvalitsus haagikohtunikule 14. XII 1883, nr. 2519.

¹²⁴) ERüA, A IV 167: rüütelkonna peamees haagikohtunikule 30. XII 1883, nr. 434.

¹²⁵) ERüA, A IV 166: Mihkli kirikueestseisja rüütelkonna peamehele 22. X 1883.

¹²⁶) EKKA, sal. os., tmk. nr. 726: Donati kiri kubernerile 18. X 1883, nr. 5103.

¹²⁷) EKKA, sal. os., tmk. nr. 726: kuberneril ringkiril Läänemaa haagikohtunikele 31. X 1883, nr. 2102—2106.

¹²⁸) ERüA, A IV 168: rüütelkonna peamehe kiri kubernerile 13. XII 1883, nr. 422.

mulje, nagu sünniks siirdumine keisri otsesel tahtel, mis kahtlemata suurendaks käärimist. Ja siis ei võivat tema enam vastutada rahu ja avaliku korra eest¹²⁹⁾).

Neile kirjutusele Polivanov üldse ei reageerinud ja asi jäi soiku. Kuberner ei armastanud ju tarvitada survevahendeid, ka oma korralduste läbiviimiseks mitte.

Alganud usuvahetuse vastu sakslased ei võidelnud mitte ainult koha peal, vaid püüdsid liikumisele piiri panna ka riigivõimu toetusel. Niipea kui tekivad esimesed kuuldused eelolevast siirdumisest, rüütelkonna peamees pöördub kubeneri poole, et viimast mõjustada siirdumist pidurdavate korralduste maksmapanemiseks. Ühtlasi pöörduiti ka pealinna, et sünni kiirustada oma soovide teostamist. Ministeeriumis aga rüütelkonna peamehel tuleb kokku põrgata raskustega. Rääkides siseministri abi Durnovoga, selgub, et siit poolt ei leia toetust mingisugused sammud, mis võiks mõjuda siirdumisele pidurdavalt¹³⁰⁾. Nüüd pidas rüütelkond tarvilikuks oma ettepanekud esitada forsseeritud kujul, et mitte kaotada initsiatiivi sündmuste mõjustamisel. Siseminister krahv Tolstoile esitatakse märgukiri, milles püütakse kasustada tuntud abinõu ning kollitatakse Vene isevalitsuslikkus rügis nii kohutavalt kardetud sõnadega kui „sotsialistlik agitatsioon“, „poliitiline liikumine“ jne. See märgukiri üldse iseloomustab hästi rüütelkonna võitlusviisi ja poliitilisi tõekspidamisi.

Inimesed, kes Lihulas lähevad õigeusku, tegevat seda sakslaste arvates mitte usulise veendumuse mõjul, vaid lootes ainelisi kasusid. „Et see liikumine puudutab provintsi vitaalsemaid huviseid, siis on korra ja rahu alalhoidmiseks kubermangus tõsiselt tähtis ja vajalik, et liikumine lämmatataks juba algidus ja võetakse tarvitusele abinõud, mis suudavad talt võtta poliitilise iseloomu ja teda üle kanda usulisele pinnale.“ Peaks valjult kinni pidama nõudest, et konvertiitidele enne salvimist antaks õpetust. Soovitav oleks piirata isikute arvu, kes samal ajal võivad õpetust saada. Selline teoviis oleks ainult kasuks kreeka-õigeusu kirikule enesele ja „raskendaks sündmuste kordumist, millised pole ühendatavad ei valitsuse hästimõistetavate huvidega, ega õigeusu kiriku prestiižiga.“ See selgitaks ainult nende isikute püüdeid, kes soovivad käristada vaimset sidet haritud ja mitteharitud rahvastiku kihtide vahel. „Sellised isikud teavad küllalt hästi, et mida enam neil õnnestub kõrvaldada kohaliku vaimulikkonna ja aadli poolt kooli ja kiriku läbi rahva haridusele ja kasvatusese avaldatavat mõju, seda rohkem on neil šansse võita maarahvast oma poliitilisele ja sotsialistlikule agitatsioonile.“ Lõpuks rüütelkonna peamees palub

¹²⁹⁾ EKKA, sal.os., tmk. nr. 726: haagikohtunik Kurselli kiri kubernerile 23. XIII 1883, nr. 1903.

¹³⁰⁾ ERÜA, A IV 169: rüütelkonna nõukogu protokollid 27. VI 1883, lk. 17—18.

audientsi siseministrilt, et küsimust isiklikult veel paremini selgitada¹³¹). Ministrile määratud märgukiri antakse edasi sinodi ülemprokurör Pobedonostseville, kes küsimuse lõplikuks otsustamiseks pidi avaldama oma määrava arvamise¹³²). Et siit rüütelkond ei võinud oodata mingit vastutulekut, seda võidi juba ette arvata. Pobedonostsev oli ju teatavasti üks slavofiilide voolu toekamaid esindajaid, kes igalpool ja igal juhul oli valmis rakendama juhtsõna: „isevalitsus, õigeusk ja rahvuslus“. Oli oodata, et ta kindlasti soovib haarata kinni nüüd Läänemeremail avanevaist võimalusist nende põhimõtete aktiivseks teostamiseks.

Pobedonostsevi seisukohad siirdumise suhtes avalduvad ta truu-alamlises aruandes keisrile a. 1885. Eestimaal toimunud usuvahetust Pobedonostsev näeb ainuüksi õigeusule soodsas valguses. Siirdumine toimunud eestlaste puhtusulisest tarbest, salvimist toimetatud äärmise hoolega ja inimesed selleks hästi ette valmistatud. Igasugused sakslaste jutud maiste kasude lootustest olevat lihtsalt laim¹³³).

Rüütelkonna soovile pidurdada siirdumist Pobedonostsev suhtus väga tagasihoidlikult. Esitatud kõlavasõnaline märgukiri ei avaldanud temasse mingit mõju. Isiklikul kokkusaamisel rüütelkonna peamehega Pobedonostsev seletab, et rahva siirdumine toimuvat täiesti spontaanselt ilma õigeusulistest ringkondade õhutuseta, kes ka tulevikus ei kavatsesid ses suunas teotseda. Siirdumise soodustamine polevat üldse õigeusu huvides, sest konvertiidid suudavad vaevalt vabaneda luteri usu vaimulikkude ja mõisnikkude mõju alt. Mis puutub majanduslikke lootusi, siis neid ei tohiks olla, kuna teatakse küllalt hästi, et siirdumisega talupoegade olukord ennem halveneb kui paraneb. Sündmuste tõsidusest ta saavat täiesti aru ja lubab nii palju kui võimalik vastu töötada mõtlematule propagandale. Sealjuures aga õigeusu vaimulikud loomulikult ei saa lihtsalt tagasi saata inimesi, kes tulevad end vabatahtlikult salvimiseks üles andma. Rüütelkonna konkreetseid ettepanekuid ta ei saavat pooldada, sest need kandvat liiga kantseleilikku iseloomu¹³⁴).

Nii siis oli rüütelkonnale lihtsalt viisakalt ära öeldud. Tema soovidega ilmselt ei arvestata kuigi palju. Ettevalmistusel olev venestus hakkab nägema usuvahetuses omale sobivat võitlusabinõu.

Kuid rüütelkond veel ei alistu. Rüütelkonna nõukogu leiab, et vähemate administratiivsete korraldustega ei suudeta mõjukalt tõkes-

¹³¹) ERüA, A IV 168: rüütelkonna peamees krahv Tolstoile 23. V 1883, nr. 237.

¹³²) ERüA, A IV 169: rüütelkonna nõukogu protokollid 27. VI 1883, lk. 19.

¹³³) Sinodi ülemprokuröri aruanne 1885. a. Tsit. Stael-Hollsteini järgi, lk. 666—679.

¹³⁴) ERüA, A IV 169: rüütelkonna nõukogu protokollid 27. VI 1883, lk. 19.

tada liikumise levimist ja et tuleks nõuda kuuekuulise mõtlemisaja maksmapanemist siirdumiseks üleskirjutamise ja salvimise vahel, nagu see kord varemini maksis Liivimaal ja andis soovitud tagajärgi¹³⁵).

Mõtlemisaja küsimuses rüütelkond leidis omale kaasvõitleja Eestimaa ev.-luteri usu konsistooriumis. Siin otsustatakse 9. septembril 1883 astuda samme kuuekuulise mõtlemisaja määruse maksmapanemiseks¹³⁶).

Ka kuberner Polivanov toetab ministeeriumi ees seda soovi. Kuue kuu jooksul inimestel võimaks õigeusu tõsine tundmaõppimine. Praegu ollakse vaevalt teadlikud õigeusu paremusis luteri usu ees ja inimesed siirduvad lootes ainelisi kasusid. Seni pole mingisugused seletused suutnud seda eksiarmist hävitada¹³⁷).

Kuid see kolmelt poolt tulev soov jäi täitmata. Detsembris kuulud küll, et sinodi ülemprokurör on teatanud, et tema pooldavat enne salvimist umbes 8-päevalist õpetamise aega ja samal arvamisel olevat ka piiskopp (kes ühtlasi teatab oma nõusoleku konvertiitide nimekirja kättetoimetamiseks kirikuõpetajaile)¹³⁸). Kuid mõtlemisajast ei tule siiski midagi välja. Selle kavatsuse nurjaajajaks oli ikkagi piiskopp Donat, kelle vastavad ettekanded leidsid nähtavasti enam poolehoidu kui Eestimaa võimude kolmekordne soov. Donat seletas, et sakslaste sihmakirjalik palve taotlevat nende poolt vihatud õigeusu hävitamist. Mõtlemisaja maksmapanemine oleks suureks haavamiseks õigeusu kirikule ja temaga liituda soovijaile, keda ümbritsetakse kahtlustustega esimesest hetkest, mil inimene mõtleb siirdumisele. Mõtlemisaeg olevat pealegi üleaarune, sest üldine kirjaoskus olevat ka senise mooduse juures taganud küllaldase õigeusu põhiõpetuste tundmise. Uute koguduste korraldamisel olukord ses suhtes kindlasti paranevat veelgi¹³⁹). Mõtlemisaja vastane oli ka Põbedonostsev. Tema arvates see nn. mõtlemisaeg oli Liivimaal kujunenud siirduda soovijaile raskeks katsumiseks, kuna mõisnikud ja pastorid tegid selle kestes kõik mis võimalik ülemineja kiusamiseks. Õigeusuga tutvuda polevat nii kui nii võimalik, sest seks ajaks sihilikult kuhjatud töö ei lubavat seda. Ühtlasi on inimene siis 6 kuu jooksul väljaspool igasugust kirikut. Teda ei võeta armulauale ja ei ristita ta lapsi, ta maetakse enesetapjatele ja kurjategijatele määratud kohtadele jne. Selliste nähete kordumist Eestimaa ei saavat pidada soovita-

¹³⁵) ERüA, A IV 169: rüütelkonna nõukogu protokollid 27. VI 1883, lk. 20—22.

¹³⁶) EKA, I 143: konsistooriumi protokollid 9. IX 1883, p. 1.

¹³⁷) EKKA, sad.os., tmk. nr. 726: Polivanov siseministrile 13. XII 1883, nr. 336.

¹³⁸) ERüA, A IV 169: rüütelkonna nõukogu protokollid 14. XII 1883, lk. 47.

¹³⁹) Rižskija Eparhialnõja Vedomosti 1895, lk. 498—499.

vaks¹⁴⁰), Küsimus lahendatakse täiesti Donati soovi kohaselt, kes oli palunud, et siirduda soovijate luterlaste ettevalmistus ja selgusele jõudmine nende usuvahetuse motiivide suhtes usaldataks täiesti Riia piiskopkonna-valitsusele. Õpetuse aeg võiks kõikuda 1—3 nädala vahel. Kindlaks seda siiski ei määratud, vaid jäeti täiesti olenevaks piiskopi heaksarvamisest¹⁴¹). Nii ei leidnud täitmist ükski rüütelkonna soovest. Riigivõimu rünnak balti-saksa kirjutatud ja kirjutamata eesõigustele oli alanud ja baltlus oli sunnitud taganema.

(Lõpp järgneb.)

Leida Rebane.

Soome arhiivindus¹).

Kui mõningate joontega tuleb kirjeldada Soome arhiivinduse ajalugu, selle praegust olukorda ja mõningaid sellesse puutuvaid tuleviku sihtjooni, mõtleme sõnaga „arhiiv“ kõigepealt ainult arhiive selle sõna nüüdisaegses tähenduses: arhiivid pole ühel või teisel põhjusel meelevaldselt kogutud dokumentide kogud, vaid orgaaniliselt kasvanud tervikud, mis tekivad siis, kui ametivõimud käsitlevad oma alasse puutuvaid ülesandeid ja teevad oma otsused ühel või teisel viisil, kas keskaegse üriku pidulikul kujul või nüüdisaegse valitsusvormi poolt ettekirjutatud raames. Ainult selliseist, oma algupärasusest ehk provenientsist täiesti selgusel olevaist kogudest võib kindlusega öelda, et nad on ajaloolise arengu objektiivsed, asjalikud väljendajad ja et nad — tarvitagem Ranke tuntud lauset — näitavad „wie es eigentlich gewesen“, milliseil põhjusil üks või teine üldpoliitiline otsus on tehtud, kohtuprotsess lahendatud, majanduslik küsimus selgitatud.

Kui nii määritletult mingi maa arhiivide ja arhiivinduse ajalugu üldse võib peegeldada selle maa ajalugu, siis peab see väide Soome olude suhtes paika; meie arhiivide arengustmed nimelt mitmel viisil näitavad läbitehtud tõusu- ja langusperioode, valitsusliku tegevuse jõulisuse astet ja väljendusvormi, selle terviklust või laokil-olekut. Kuna keskajal Rootsi-Soome riigis ei olnud mingit absoluutset valitsuslikku keskust, tekkis sageli igasse vähegi tähtsamasse kohta tähelepanuväärseid arhiive: Soomes esijoones riigi vene ja üldse idapoliitika tulipunkti Viiburi lossi, Kuusisto piiskopilossi, Turu konsistoriumi juurde, arvatavasti ka Turu lossi, ja veel mõningaisse mõisasse, mis siiski alati ei asetsenud otse liiklemisteede ääres, kuid millistel mõnede võimukandjate sugukondade kodukohana siiski oli oma tähtsus; sellise mõisaarhiivina tuleb mainida Lammi Porkkala arhiivi, mis oli 15. ja 16. saj. tekkinud, Tavast-, Ille- ja Fincke-sugu-

¹⁴⁰) Sinodi ülemprokuröri aruanne a. 1883. Tsit. Stael-Hollsteini järgi, lk. 669—670.

¹⁴¹) Rižskija Eparhialnõja Vedomosti 1895, lk. 498—499.

¹) Soome-Eesti ajaloolaste päeval 5. juun. 1933 peetud kõne.

kondade hülgeaegadel ja mille tähtsaid dokumente tunti veel hästi 17. saj. esimesel poolel.

See administratiiv-alade konsentreerumine, mis sai alguse Gustav Vasa ajal ja omandab haripunkti 1634. a. valitsusvormis, pidi mõjuma ka Soome arhiivioludele. Sellest alates, kui administratiivne raskuspunkt otsustavalt sattus Stokholmi, Soomes teotsevad isikud saavad ainult harva iseseisvalt ajada üldriiklikke asju; nad ainult teostavad, mis kõrgemalt poolt kästakse, ja nende arhiivid omandavad tugevalt kohaliku värvingu. Võib koguni tõestada, et sealt sel ajal kas valitsuse käsul või vabatahtlikult viiakse Rootsi mõningaid püsiva tähtsusega vanu dokumente, nii arvatavasti 17. saj. 90-ndail aastail, kus peale Stokholmi lossi laastavat tulekahju maavalitsusis leiduvate arhiivmaterjalide abil püütakse täiendada kuninga kantselei arhiivi paljukannatanud dokumentidekogusid. Samas sihis mõjuvad muidugi sõjad, eriti Suur Põhja sõda, mille ajal palju arhivaale kas hävis või sattus Rootsi. Geograafiliselt eraldatud asendist ja etnilisest omapärast hoolimata Soome on 17. ja 18. sajandil puhtadministratiivselt vaatekohalt ainult rühm läänisid ja ei evinud oma kesksel arhiivi.

Otsustava pöörde Soome riiklikus olukorras põhjustas, nagu teada, 1808.—1809. a. sõda. Võib muidugi vaielda motiivist, mis juhtisid Aleksander I-st, kui ta Porvoo riigipäevil proklameeris, et Soome sellest alates tõusis „rahvuste hulka“, aga igatahes loodi siis oma maal teotsev valitsus, senat ja neile lisaks — lubatagu selline väljendusviis — välisminister, Peterburis teotsev minister-riigisekretär. Mõlemate ametiasutuste juurde tekkis muidugi arhiive, selliseid, mida Eestis Kesk-Euroopa eeskujude järele kutsutakse registratuureks, Soomes seeasemel ametiasutuse-arhiiv (virka-arkisto); neist kahest sai järgneva arhiivinduse arengu seisukohalt tähtsamaks senati arhiiv. Riigisekretäri ametkonna arhiiv jäi selle asutuse olemasolu ajaks võrdlemisi puhtal kujul registratuuriks, kus töötamine uurijaile alati oli raskustega seotud. Senati arhiivist on seeasemel ajaga arenenud praegune Riigiarhiiv.

Alul oli see areng siiski aeglane. Hamina rahuga oli Rootsi kohustunud loovutama Soomele kenakese hulga kameraalseid dokumente alates 16. saj. keskelt kuni 19. saj. esimeste aastateni, aga kui see loovutamine, mis ei sündinud sugugi takistusteta, viimaks oli toimunud, siis alul meie maal ei taibatud, et neil oleks teisi väärtusi peale juriidiliste ja kameraalsete. Nii siis need dokumendid pidid rändama hoolitsuseta senati registratuuri mingisuguse hooletusse jäetud lisana kuni neile peale Helsingisse siirdumist valmistati senatihoone põõningul varjupaik.

Hamina rahule järgnevail aastail uinus rahvustunne Soomes. Kuid vähehaaval hakkas siiski uus maailmavaade esile tungima, mida sõnuks seltunult väljendab lause: „Rootslased meie enam ei ole, vene-

lasiks meie ei või saada, nii siis olgem soomlased.“ Teadusliku aja-
loo-uurimise seisukohalt see tähendas, et Henrik Gabriel Porthani
eeskuju jälgides hakati tähelepanu pöörama oma maa ja rahva aja-
loole ja selle isesugusele seisukorrale Rootsi kõrval. Eriti peale
seda, kui Turu linna tulekahjuga 1827. a. ülikooli raamatukogu väär-
tuslikku käsikirjade kogu oli tabanud tohutu kaotus, innukad mehed,
sellised nagu Arvidsson, Lagus ja Gottlund, juba varem ka Teng-
ström, algasid materjalide kogumisega, mis võisid valgustada
Soome ajaloolist arengut, ja siis ka aegamööda ärgati, märgati
milliseid aardeid senati arhiivi vanim, põlatud osa õieti sisaldas.
Nähtavasti oli Lagus juba 19. saj. 20-ndail aastail kasustanud neid
tol ajal mitmel maal valitsenud arhiivikommetele sarnanevalt, siis
m. s. ka halastamatult eraldanud ja oma kogudesse ümber paigutanud
sadade või tuhandete kaupa huvitavaid dokumente, ja kui 19. saj.
30-ndail aastail vabanes senati n. n. arhivaarikoht, mis oli juht-
määrustiku järele ametiastmelt tähtsusetu, isegi registraatori-ametist
madalamal, kandideeris sellele noor andekas dotsent Gabriel Rein
selle mõttega, et ta võiks korraldada vanad dokumendid uurijaile
kasutamiskõlvuliseks. Rein jäeti küll selle koha täitmisel põhjusetult
kõrvale, kuid mõni aasta hiljemini teisel noorel uurijal, Edv. Grön-
bladil õnnestus paremini oma püüdeis, kuna talle senati majandus-
osakonna kuulsa abiesimehe, „Tema Koleduse“ L. G. v. Haartmani
mõjustusel tehti eriülesandeks just vanemate dokumentide korralda-
mine. Ametlikult Grönblad kunagi ei saanud arhivaariks, kuid siiski
11 aastat arhiivis teotsedes ta sooritas töö, millel on püsiv väärtus;
tema koostatud kataloogid, nii puudulikud kui nad ka nüüdisaja vaate-
kohalt võivad osaliselt olla, on igapäevases tarvituses ikka veel,
ja tõepoolest võimegi teda lugeda esimeseks Soomes teotsenud soome
arhiiviteglaseks.

Nagu eespool mainitud, oli Grönblad saanud eriülesandeks ainult
vanema arhiivi korraldamise, seepärast oli põhjust karta, et pärast
tema töö lõpuleviimist arhiiv jälle langeb väike-ametniku juhatusel
oleva registratuuri tasemele. 19. saj. 50-ndail aastail oli olukord seda
kriitilisem, et Grönblad pidi katkestama oma töö haiguse tõttu, mis
põhjostas tema surma. Aga õnneks oli tal olnud abiliseks noor magis-
ter K. A. Bomansson, kes püüdis pideva energiaga teostada mõtet,
et senati arhiivist tuleks teha teaduslik uurimisasutus ja ajaaloteaduse
tugipunkt.

Õnn soosis tema püüdeid, kui ta alul nimetati arhiivi amanuent-
siks, erilise ülesandega hoida vanemaid dokumente korras, ja peale
eelmise ametikohustetäitja lahkumist nimetati senati arhiivi amet-
likuks juhiks. Mõni aasta hiljemini, 1869. a., senati arhiiv sai Riigi-
arhiivi nime ja ühtlasi laiendati selle ülesandeid, eriti toonitades
selle teaduslikku loomust.

Bomansson ja mõned tema kaasaegsed jõudsid veendumusele, et Riigiarhiivi tähtsus jääks võrdlemisi piiratuks, kui selle kogude juurdekasv oleneks ainult senati tarvitusest vabanevaist dokumentidest. Aastad 1850—1890 mööduvadki seepärast materjali kogumispiirkonna laiendamisega. Nii siis lisatakse juba võrdlemisi varakult Riigiarhiivi 1809. a. killustatud soome rügementide arhiivid, 19. saj. 60-ndail aastail Rootsist saadud sisult võrdlemisi tähtsaid dokumente, — nende hulgas ka Ingeri ja Narva arveid ja vakuraamatuid alates 17. saj. 30-ndaist aastaist kuni Suure Põhja sõjani, — ja kindral O. Furuhelmi teotsemise tulemusena saadi Venemaalt samal aastakümnel mitusada meetrit arhivaale, mis puudutavad 1721. ja 1743. a. Vene võimu alla sattunud Ida-Soome osi ja Balti maakondi. 19. saj. 80-ndaail aastail viiakse üle Turu õuekohtust kõik seal leiduvad linnade ja kohturingkondade protokolliraamatud 1750. aastani (nende hulgas m. s. Narva kohtu protokolliraamatud 1680. a-st peale). Järgmisel aastakümnel paigutatakse sinna mitmelt poolt kohturingkondade arhiivist kõik 1809. a. vanem dokumentaalne materjal. Umbes samal ajal muretsetakse mitu isiklikku kogu; neist oli väärtuslikum Gottlundi oma, mis sisaldas eriti 16. saj. lõpu ajalugu valgustavaid originaaldokumente. Kas annetuste teel või depositionsioonina sattus Riigiarhiivi mitu sellist kogu, mida võib kutsuda „Nachlässe“ kogudeks ehk mõisaarhiiveks (Armfeltide, Aminoffide ja t. kogud). Ühtlasi algatatakse hiljemini aastakümneid kestnud dokumentide kopeerimistöö Rootsis. Grönbaldil poolelijäänud korraldamis- ja kataloogimistööd asuti ka jätkama, kuigi sel ajal veel ei oldud selgusel provenients- ehk algupäraprintsipi tähtsusest, selle põhimõtte vajalikkusest, mis praegu valitseb kõikjal.

Bomanssoni sihtjoonile järgneb üldjoonis tema järglane — 1883. a-st — Reinh. Hausen. 19. saj. 70-ndail ja 80-ndaail aastail algab Riigiarhiivi väljaandmistöö, mille esimese monumentaalse tulemusena ilmub Turu kuulus keskaegne „Must raamat“ (Mustakirja), *Registrum ecclesiae Aboensis*.

90-ndate aastate alul Riigiarhiiv viimaks pääseb senatihoone kitsaist ruumest ja saab praeguse toreda ehituse. Vähe varemini, 1883. a., oli kinnitatud, selleaegsete oludega arvestades, võrdlemisi üksikasjaline põhimäärustik, milles määritleti arhiivi ülesanded ühelt-poolt olla arhiivdepooks ja teisalt teaduslikuks uurimisasutuseks, kus selle ülesanded olid esijoones saksa ja rootsi eeskujude järgi jagatud kaheks eriosakonnaks — ajalooliseks ja administratiivseks.

Suuris kultuurriikides jagatakse kogud arhiivesse paigutamisel harilikult nii, et ainult valitsuse ja kõrgemate ametivõimude dokumendid asetatakse peaarhiivesse, kuna aga kohalikuma iseloomuga arhivaalid, ütleme näit. esimese astme kohtute protokolliraamatud, kuuluvad esijoones maakonna- või provintsiarhiivide tegevuspiirkonda.

Praktilisil põhjusil Soomes alul ei saadud selliselt toimida, vaid tuli päästa ja korraldada uurijaile kasustamiseks kõik arhivaalid, mis kohtadelt oli võimalik saada.

Aga kuigi kaua ei tohtud jätkata sellist pisut omavolilist ja huupiteotsemist, kuigi seda tollaegsete oludega arvestades võib kaitsta. Tähelepanu kiindus ikka enam ja enam sellele, et laiali mööda riiki, sageli väga puudulikult kaitstud tule ja niiskuse vastu, leidus uurimisele väga tähtsaid arhiive, ja teisalt selgus, et polnud võimalik ega otstarbekohane paigutada neid kõiki Riigiarhiivi. Esmajoones mõeldi siin kirikuarhiivele, milliste talletamiseks riigiarhiivihoidja Hausen 1889. a. oli teinud hiljemini tagajärjetuks jäänud algatuse. Peale riigipäevil 1897. a. peetud läbirääkimisi senaät asutas komitee, nn. arhiividelegatsiooni, mis pidi esitama vahendeid, kuidas võidakse kiriku- ja teisi avaliku iseloomuga lokaalarhiive säilitada ja uurijaile tarvitamiseks korraldada paremini kui see seni toimunud.

Arhiividelegatsiooni laiaulatuseline arvamisavaldus, mis valmis 1899. a., on omamoodi pöördepunktiks Soome arhiivinduse ajaloos. Hangitud teadete põhjal delegatsioon võis tõestada, kui kohutavalt suur oli kas täiesti või osalt hävinud arhiivide hulk ja kui puuduliku järelevalve all oli ikka veel enamus arhivaale; neid säilitati vahest pööninguil, vahest kuurides, mõni läänivalitsus võis teatada, et dokumente on hoiul vanade roguskite all. Oma arvamisavalduses delegatsioon üksmeelselt võttis seisukoha, et nende arhivaalide jaoks peaks asutatama provintsi- ehk maakonna-arhiive nelja provintsilinna. Selliste maakondlikkude keskarhiivide asutamise oli J. R. Danielson-Kalmari juba 1888. a. leidnud tarviliku olevat, ja ühtlasi, et nende arhiivide vastutavaiks hoidjais tuleb nimetada teaduslikult kompetentseid isikuid ja et kogu arhiivikorralduse ülemvalve tuleks usaldada spetsiaalsele arhiivikomisjonile.

Arhiividelegatsiooni arvamisavaldus ja selles tehtud ettepanekud said põhjalikkude sõelumiste osalisiks, m. s. Helsingi ülikooli õigus-teaduskonnas ja igas kohturingkonnas, kuid samal ajal alanud vene surveaeg tühistas kõik lootused. Alles peale vabadussõja tuli jälle meie arhiiviolude reformiküsimus tõsiselt päevakorrale. Alul Ajaloo-Seltsi valitud komisjon esitas sellesuunalise ettepaneku ja 1921. a. eduskond avaldas soovi, et valitsus võtaks kaalumisele nende vahendite tarvituselevõtu, mis selles suhtes oleksid vajalikud, nimelt kõigepealt maakonna-arhiivide asutamise võimalused. Suurte kuulude tõttu, mis olid paratamatud Soome iseseisvumisel, ei võidud seda sooviavaldust kohe arvestada, kuid viimaks 1924. a. asutati eriline arhiivivolikogu, mille esimehena teotses alul tollaegne riigiarhiivihoidja Ruuth ja sekretärina praegune riigiarhiivihoidja Blomstedt, kes peale prof. Ruuthi lahkumist esimehe kohalt 1927. a. sai tema järglaseks; sekretäriks sai siis selle kirjutuse autor. Volikogu asutati alul ainult

selleks, et lahenduks maakonna-arhiivide küsimus, kuid mida sügavamale volikogu tungis oma ülesandesse, seda enam selgus, et tuleks püüda lõplikult korrakada meie avalik arhiivindus. A. 1927 volikogu saigi valitsuselt volituse töötada selles suunas.

Eespool on mainitud, et 1897. a. arhiividelegatsioon oli plaanitud spetsiaalse arhiivikomisjoni asetamist arhiivinduse kõrgeimaks instantsiks. Võib oletada, et kartus, et Riigiarhiivil üksi poleks küllaldast autoriteeti, sundis võtma sellist seisukohta. Nende kolme aastakümne jooksul, mis on möödunud ajast, kui arhiividelegatsioon lõpetas oma töö, on olukord siiski märgatavalt muutunud. Riigiarhiiv on nimelt sel ajal arenenud arhiivinduse tegelikuks juhtorganiks, mida sageli on palutud oma arvamust avaldada eriküsimuste kohta. Arhiivivolikogu on jõudu mööda püüdnud selle iseenesest täiesti loomuliku korralduse kindlustamise poole seadusandluse teel. Mainitagu siin lühidalt need tulemused, milleni volikogu seni on jõudnud, ja need sihtjooned, mida püütakse luua.

Kogude kiire juurdekasvu tõttu Riigiarhiivi hoone juba enne maailmasõda oli osutunud liiga väikeseks; olukord muutus lõpuks täiesti väljakannatamatuks, kuna ei olnud võimalik vastu võtta isegi kõrgemate ametivõimude aastaaruandeid. Asi paranes viimaks, kui 1928. a. valmis uus lisaehitus ja arhiivi riulite mahutavus tõusis umbes 11 000 jooksvalt meetrilt 18 000 jooksva meetrini.

1927. a. Soome sai esimese maakonna-arhiivi, ja nimelt Hämeenlinna, 1932. a. järgnes Oulu ja Turu arhiivi asutamine, ja kui käesoleva aasta (1933) lõpul valmib veel Viiburi maakonna-arhiiv, mis osutuks suurimaks, siis on meie kohalikkude arhiivide riulite mahutavus kokku umbes 23 000 jooksvat meetrit. Ruumi ei ole siiski veel küllalt, kui mõelda umbes 50 aasta vajadustele, ja seepärast oleks soovitatav, et varsti saaks ehitada maakonna-arhiivid ka Vaasasse ja Kuopiosse. Mõlemad linnad, samuti nagu ka ennemainitud, on kohustunud majanduslikult toetama ehitamisürituse teostumist.

Maakonna-arhiivide kõrgema instantsina teotseb Riigiarhiiv, mis igakülgset valvab nende tööd. Maakonna-arhiivid peavad igaüks oma maa-alalt vastu võtma riigi kohalikkude ametnikkude arhiive sedamööda, kui need vabanevad igapäevasest tarvitusest; üle antakse praegu üldiselt materjal, mis käsitleb aega 1880. aastani, aga erandid ühes või teises suunas on praktilisil põhjusil siiski lubatud; tulevikus hakatakse arvatavasti üleandmisi sooritama viieaastaste vaheaegade tagant.

Ainult riigi omade arhiivide korrashoiust ei ole siiski küllalt. Mitu ja mitu korda on võidud konstateerida, kui halvasti tähtsate arhiivide eest ikka veel hoolt kantakse; seepärast ollakse sunnitud mõtlema abinõudele seisukorra parandamiseks. Nii siis on esmajoonel kaks ülesannet. Ühelt poolt oleks soovitatav, et Riigiarhiivile ja

maakonna-arhiivele antakse õigus järjekindlalt korraldada revisjone kõigis riigi ametlikes arhiives ja anda juhtnõore nende korrashoiu suhtes; teisest küljest peab meelespidama, et on palju selliseid arhiive, mille üle riigil pole omandiõigust või see omandiõigus on vaieldav. Sellised on kõigepealt kiriku- ja linnaarhiivid, aga ka näit. vanade äride ja samuti mõisade arhiivid. Nüüdisajal püütakse mõjustada neid vabatahtlikule korrashoiule mitmel viisil, näit. käsitledes sellesse alasse puutuvaid küsimusi ajalehis, referaatide abil, või pöördudes asjaosaliste poole, on püütud näidata, kui tähtis kultuuriküsimus on selliste arhivaalide eest hoolitsemine, ja näibki, nagu kasvaksid arusaamine ja sellesuunalised harrastused. Hiljuti Soome kirikunõukogu on otsustanud, et koguduste vanemaid dokumente võidakse panna maakonna-arhiivesse hoiule, ja mõned linnad ongi juba talletanud oma vanemaid arhivaale. Tuleb eriti mainida, et Viiburi lääni kõik linnad ja mitmed maakogukonnad on rahaliselt olnud toetamas Viiburi maakonna-arhiivi ehitamist, nii et võib oletada, et kõik need peale hoone valmisaamist annavad sinna üle oma vanemaid dokumente.

Loomulikel põhjusil ei saa siiski kusagil arhiivesse üle viia kõige uuemaid dokumente, vaid asjaomaste arhiivimoodustajate valdusse jääb edaspidi ka kenakene hulk arhiivmaterjali. Nende jaoks tuleks luua mingisugune „Denkmalschutzgesetz“, arhiivide kaitset käsitlev seadus, mis kohustaks nii hästi riigi kui omavalitsuskogukondade ametnikke ja ka seltse, mis saavad riigilt toetust, hoolt kandma oma dokumendikogude korrashoiu ja otstarbekohase korraldamise eest ja mis mõningail juhuseil annaks arhiiviametnikele võimaluse kas või sunniteel asuda isegi eraisikute valduses olevate arhiivide säilitamise kindlustamisele.

Lühidalt öeldes on üldise arhiivireformi siht järgmine: Riigiarhiivist tehakse terve arhiivinduse juhtiv organ, mis on vastutav selle ala sihtjoonte eest, võib korraldada revisjone ja anda juhtnõore. Nende administratiivsete ülesannete kõrval Riigiarhiiv teotseb kõrgemate ametivõimude dokumentide ja tervet riiki ja selle arengut valgustavate arhivaalide lõpliku säilituskohana. Ja lõppeks Riigiarhiiv, teadusliku uurimisasutusena, loob võimalused uurijaile kasustada säilitatavaid dokumente ja püüab kõigiti edendada uurimise arengut, hoolitsetes arhiiviametnikkude teaduslik-tehnilise hariduse eest, hankides teateid ja kui võimalik ka nimestikke ja koopiaid nii kodumaal kui ka välismaal leiduvaist Soome ajalugu valgustavaist dokumentidest. Esijoones tulevad muidugi arvesse need maad, millistega Soome vanasti on olnud poliitiliselt seotud, nii siis Rootsi ja Vene. Kuid soovitav oleks, et seesugune töö küündiks ka Eesti, Läti ja Põhja-Saksamaa, eriti keskaegsete kauba- ja kultuurisuhete seisukohalt mitmel viisil tähtsasse arhiivesse.

Maakonna-arhiive on asutatud või loodetakse, et võimaldub asu-

tada silmas pidades kindlaid vanu administratiiv-ringkondi, ühtlasi muidugi arvestades säilitatavate dokumendikogude suhtelise suurusega ja seega, et need kohalikud keskarhiivid asetseksid kohtades, kus on soodne liiklemisühendus ja arhiivide tegevust soodustav vaimne õhkkond. Maakonna-arhiivid on Riigiarhiivi otsese juhatuse all ja taotlevad oma töös samasuguseid sihte — võiks öelda, et need on Riigiarhiivi provintsidest teotsevad osakonnad. Neis püütakse teaduslikku töötamist igakülgset toetada, näit. hõlbustades dokumentide ühest kohast teise laenamist jne.

Registratuuride korrashoius püütakse saavutada otstarbekohasust ja järjekindlust. Nende hoidjate vastutustunnet tuleb nii palju kui võimalik süvendada ja neile ühtlasi õpetada arhiivi korrashoiu algeid. On rõõmustav konstateerida, et vähemalt osa neist on vabatahtlikult püüdnud saavutada selliseid teadmisi praktiseerides mõnda aega Riigiarhiivis või paludes nõuandeid. Ka see on meelepärane, et juba enne üldist arhiivireformi mõned suuremad kohalikud arhiivid on korraldatud Riigiarhiivi mõnede ametnikkude või teiste asjatundjate juhtimisel — mainitagu ainult Vaasa läänivalitsust, Viiburi õuekohut, Viiburi, Tornio ja Oulu linnaarhiive, veel Jokioiste mõisaarhiivi.

On juba mainitud, et on püütud hoolitseda arhiiviametnikkude kompetentsi eest. Juba mitme aastakümne vältel on Soomes arusaadud, et keskarhiivide ametnikud peavad evima põhjalikud teadmised ajaloo- ja teaduse alal, ja seepärast on juba Bomanssoni ajast peale ametniku kohale kinnitamise tingimuseks olnud ülikooli lõppeksam, kus üks peamine on ajalugu. Kuid sellest akadeemilisest kraadist ei ole küllalt, vaid tuleb põhjalikkude, praegu vähemalt aasta kestvate harjutuste kaudu süveneda nii teoreetiliselt kui praktiliselt arhiivinduse paljudesse probleemidesse. Kuna viimaseil aastail on olnud rohkesti kandideerijaid ja enamusel neist on olnud tõsine harrastus selle teaduse ja töö vastu, siis võib tulevaselt ametnikkonnalt palju nõuda ja sellele suuri lootusi rajada. Juba vanemaist arhiivitegelasist on mitmed olnud meie ajaloo-uurimise esirindemehi — nimetan siin ainult linnade ajaloo uurimise teerajajat, kadunud J. W. Ruuthi — praegused noored näivad sammuvat samas suunas. Väga näitlik on asjaolu, et arhiiviametnikud üliõpilaste ajaloo-ühingus on omamoodi juhtival kohal ja et nad on meie mõjuvõimsaima ajaloolise koonduse, Soome Ajaloo-Seltsi kõige innukamaid koosolekuil-käijaid.

Tõsine arhiiviametnik — ja tõsine teadusmees — ei ole kunagi lõpuni koolitatud; ta ei saa kunagi öelda, nagu keegi agar kongressil käija ütles, kui ta tuli tagasi Budapesti Soome-Ugri kultuurkongressilt: „Nüüd võin tõesti väita, et olen haritud.“ Arhiivis teotseja, kes vaatab arhiive ja raamatukogusid avasilmi, võib alati õppida, näeb alati uut, tähelepanuväärset. Ja peabki seda tegema.

R. Rosén.

Eesti talupoegade saatkonna märgukirjast keisrile 1864. a.

Üks moment selle saamisloost.

Eesti rahvusliku ärkamise algajastu — XIX sajandi 60-ndate aastate — suuremaid üritusi oli eesti talupoegade palvekirja aktsioon 1864. a., mis organiseeriti Adam Petersoni tegelikul juhtimisel ja Peterburi eesti patriootide osavõtul. Tulemused olid õige laiaulatuselised. 9. novembril s. a. võis suurem eesti talupoegade saatkond esitada keisrile üld-palvekirja 251 allkirjaga, mis oli antud 24 kogukonna nimel (Viljandi-, Pärnu- ja Tartumaalt), millede meeshingede arv oli üle 15 000.

Sel saatkonnal ja tema esitatud palvekirjal on eesti rahvuslikus liikumises 60-ndail aastail lähikaudu sama suur tähtsus, nagu oli C. R. Jakobsoni ajastul 1881. a. saatkonnal ja tema esitatud märgukirjal. Ja nagu viimane võttis kokku Jakobsoni ringkonna ametliku programmi, nii etendas 1864. a. palvekiri samasugust osa Peterburi eesti patriootide ja Viljandimaa ärksamate talupoegade nõudmiste suhtes. Küsimuse kohta seni veel kasustamata arhiivaines võimaldab meil saada 1864. a. saatkonna organiseerimise ja märgukirja koostamise kohta õige üksikasjalise pildi.

Märgukirja esialgse kavandi valmistas noor, alles 27-aastane Adam Peterson. Ta kasustas selleks Viljandimaa üksikute kogukondade poolt varemini esitatud märgukirju, 1864. a. suvel Viljandimaal peetud salakoosolekute otsuseid ja üksikute talupoegade poolt oma hädade kohta avaldatud kaebusi. A. Petersoni kavand oli seega eeskätt Viljandimaa ärksamate talupoegade ja nende konkreetseist hädadest väljakasvanud nõudmiste kokkuvõte. Selle kavandi kohta võib öelda veel rohkemgi: ta kajastas kogu selle talupoegkonna poliitilise arengu taset ja vaadestikku. Selles kavandis oli muidugi ka elemente, mis olid pärit autorilt eneselt ja saadud ka kokkupuuteist Peterburi eesti patriootidega. Sellest kõigest areneb rida küsimusi, mis on olulised A. Petersoni koostatud märgukirja kavandi geneesi suhtes. Siinkohal aga jäägu need kõrvale. Piirdume ainult ühe momendiga, mil märgukirja lõpliku redaktsiooni geneesi suhtes oluline tähtsus.

A. Petersoni kavand oli märgukirja lõplikule redaktsioonile viimaseks eelastmeks. See lõplik redaktsioon koostati Peterburis sealsete „eesti patriootide“ osavõtul. Petersoni kavandi ja Peterburis valminud märgukirja lõpliku redaktsiooni analüütiline võrdlus selgitab, missugust osa etendasid pealinna eesti patriootid 9. nov. 1864 keisrile esitatud märgukirja koostamisel, ja heidab ühtlasi lisavalgust kogu sellele osale, mida pealinna eesti rahvasõbrad etendasid toleaeagses eesti rahvuslikus liikumises.

Keisrile esitatud venekeelse märgukirja tekst on juba ammu avalikkusele teatav olnud¹⁾). Adam Petersoni saksakeelne kavand aga on avastunud alles hiljuti²⁾). Milles avalduvad nende erinevused ja ühtivused?

Väliselt ulatuselt on A. Petersoni kavand märksa pikem märgukirja lõplikust redaktsioonist. Kuna viimases on sisuliselt esitatud pea täielikult sama materjal, mis Petersoni kavandis, siis on lühendamine saavutatud sel teel, et Petersoni sulesünnitise laialivalguvat, rohkete pateetiliste passustega ja lõpmata hulga konkreetsete piisajadega lükitud sõnastust on koondatud, süstematiseeritud ja asjalikumaks tehtud, seejuures välja jättes liigselt koormavaid üksikasju.

Petersoni kavandi ja märgukirja lõpliku redaktsiooni sisu võrdlemisel selgub, et viimane on pea viimse üksikasjani rajatud esimesele. Selles on juurde tulnud detailidena ainult talude maksude loend ja arvutus talumaa soovitava hinna põhjenduseks, kuna kõik muud konkreetsed üksikasjad ja üldmõtted on võetud Petersoni kavandist. Seda asjaolu, mille üksikasjaline tekstikriitiline põhjendus siin oleks täiesti üleaarne, tuleb eriti rõhutada. Kuna Peterson oma kavandi põhjendas eeskätt temale talupoegade poolt esitatud kaebustele ja soovidele, nagu me seda teisel võime näidata, siis selgub siit, et 1864. a. suurpalvekiri keisrile oli rajatud eesti talupoegade kõige olulisemaile hädadele ja soovidele. See polnud mingi kabinetlik sepitsus, vaid talupoegliku rahvamassi hädadest ja soovidest väljakasvanud, nende põhjal kõige induktiivsemal teel koostatud dokument. Sellega seletub ka selles suurpalvekirjas sõnastatud nõudmiste ja soovide kui eesti rahvusliku liikumise radikaalse suuna sotsiaal-poliitilise programmi eriline elulisus.

Muudatused, mille osaliseks A. Petersoni kavand Peterburis sai, olid peamiselt kompositsioonilist ja stilistilist laadi. Kõigepealt teostati siin Petersoni fikseeritud mõtete kindlakujuisem süstematiseering. Peale sissejuhatuse jagati märgukirja kirjeldav osa kahte peatükki, milledest esimene käsitles eesti talupoegade põllumajanduslikku, teine nende õiguslikku olukorda. Märgukirja lõplikus redaktsioonis kärbiti tugevasti Petersoni kavandis ohtralt esinevat ajaloolist elementi. Tehti tagasihoidlikumaks eesti talupoegade truualamluse rõhutamist ja heideti välja vängemad liialdused, mille esitamisel Petersoni kavand sagedastigi ei tunnud piiri, nagu seda oli näiteks iseloomustus ja hinnang keiser Aleksander II kohta, keda nimetati „den Allerbesten, Allergnädigsten, Allergechtesten, Allerhumansten und Alleredelsten Herscher... , welcher nur jemals regiert und eine Krone getragen hat“ jne. Materjali süstematiseering.

¹⁾ Russkaja Starina, 100. köide, 1899, lk. 655—665. Märgukirja lõpposa eestikeelne tõlge H. Kruus, Eesti Ajaloo Lugemik III, 1929, lk. 193—200.

²⁾ ERKA: Pärnu maakohu arhiivi tmk. nr. 159 (1865), lk. 88-a — 97-a.

seerimisega ja mõtete ümbersõnastamisega sai kogu märgukiri märksa ülevaatlikumaks, lihtsamaks ja asjalikumaks, nagu see ka kohane sellisele diplomaatilisele dokumendile.

Nii A. Petersoni kavandis kui ka märgukirja lõplikus redaktsioonis järgnes kirjeldavale osale nõudmiste ja soovide kokkuvõtte. Lõplikus redaktsioonis teostati ka siin samalaadilised muudatused, nagu eelnevaski osas. Kõigepealt süstematiseeriti siingi nõudmised, ühendati üksikpunkte ja jagati need kolme ossa: I — eesti talupoegade põllumajandusliku olukorra, II — vallakogukonna ja kohtukorralduse ja III — kirikuõpetajate valimise ja vallakoolide korraldamise kohta.

Nagu kirjeldavagi osa mõtted, nii on ka märgukirja lõpposas toodud nõudmised ja soovid võetud Ad. Petersoni kavandist. Olu- liseks on Peterburis juurde lisatud ainult soov, et eeloleva kohtu- reformi harutamisele kutsutaks ka kohalikkude talupoegade esin- dajaid. Kaudsel kujul on see soov olemas Petersoni kavandis.

Kuna Ad. Petersoni kavand on olulise tähtsusega keisrile eesti talupoegade saatkonna poolt novembris 1864 esitatud märgukirja sünniloos, siis toome sellest kavandist lõpposa, milles autor on kokku võtnud talupoegade soovid vajalikkude reformide suhtes³⁾.

H. Kruus.

Unter dem schweren Joche des Adels seufzend wagen wir unsere allerunterthänigste Bitten nachstehend allerunterthänigst zu nennen:

1 [1] bitten wir, dass wir unser Land, wenn nicht umsonst, so doch zu einem billigen Preise, welcher allen von uns möglich ist zu bezahlen, zurückerhalten möchten und wir dadurch endlich von der uns sehr schädlichen Abhängigkeit der deutschen Ritter erlöst würden;

2 [14] bitten wir, dass von Ew. Kaiserl. Majestät zur Untersuchung, Regelung und Besserung unserer jämmerlichen Zustände eine gerechte, unpartheische russische (nicht deutsche) Commission allergnädigst ernannt werde, worauf wir auch einige ehstnischen Glieder, die unsere schlechte Zustände genau kennen, huldvoll zu wählen bitten; wir alle Ehsten möchten uns unendlich viel freuen, wenn auf dieser Commission auch Ihre Kaiserl. Hochheiten Grossfürst Konstantin Nikolaewitsch und unser Allergnädigster Herr Thronfolger Grossfürst Nikolai Alexandrowitsch wären;

³⁾ Järgnev osa on võetud Ad. Petersoni koostatud palvekirja kavandist, mis on märkus nr. 2 tsiteeritud toimikus, lk. 96-a — 98-a. Numbrid kantsulgudes märgivad vastava sisuga osi keisrile esitatud palvekirja lõplikus redaktsioonis, vt. Russkaja Starina, 100. köide, lk. 663—665. — 0 — tähendab, et vastav soov Petersoni kavandis ei esine märgukirja lõplikus redaktsioonis.

- 3 [0] bitten wir um einen recht baldigen Kaiserlichen Befehl, worin uns Allergnädigst erlaubt werde, dass wir, Ehsten, auch zusammenkommen, uns zu unserem Wohl berathen und mit unseren Klagen öffentlich unverwehrt vor unsere gerechteste Regierung kommen dürfen;
- 4 [2] bitten wir um einen recht baldigen Kaiserlichen Befehl, dass kein Gesindeswirth von seiner Stelle ausgetrieben werden dürfte, so lange bis ein fester Landes-Preis durch eine gerechte russische (nicht deutsche) Commission festgesetzt und bestimmt wird;
- 5 [5] dass unsere Gemeindegerichte bald von den Gutsverwaltungen ganz befreit würden und nicht mehr unter der uns sehr schädlichen Autorität derselben zu stehen brauchten, wodurch uns das Rechtsuchen fast ganz unmöglich gemacht wird;
- 6 [3] dass die Frohne jetzt gleich schon in diesem Jahre abgeschafft werde;
- 7 [0] dass unser Land durch eine gerechte russische Commission (nicht deutsche) umgemessen und taxirt werde, wozu wir auch einige ehstnische Glieder, die das Land kennen, Allergnädigst zu wählen bitten;
- 8 [0] dass unsere Gutsherren durch die gegenwärtigen Landmessungen die Thaleranzahl unseres Landes rechtswidrig zu ihrem Besten nicht erhöhen dürften;
- 9 [1] dass keine Bauergesindestellen eingezogen und zum Hoflande gemacht werden dürften, wie es jetzt alle Gutsherren machen wollen, sondern dass wir alle von ihnen bereits eingezogenen Gesindestellen zur Abhilfe unseres drückenden Landmangels zurückerhielten;
- 10 [1] dass hier der Ankauf des Landes nur allein uns gestattet werde, weil sonst alle andere von uns reichere Stände dasselbe gewiss dadurch an sich bringen werden;
- 11 [7] dass alle unsere Gerichts-Verhandlungen und Protocolle auf ehstnisch geführt werden, wir alle Kaiserliche Befehle und die Gouvernements-Zeitung in unserer Sprache erhalten könnten und mit (:den:) Deutschen gleiche Sprache-Freiheit hätten;
- 12 [8] dass uns in allen Rechtssachen die Annahme des Advocaten bewilligt werde;
- 13 [12?] dass wir mehr und bessere Schulen erhielten;
- 14 [0] dass den deutschen Rittern die durch Beseitigung unserer Sprache und Einführung der deutschen Arbeiter bezweckte Germanisirung des Landes bald untersagt werde;
- 15 [0] bitten wir eine totale Umänderung unseres Gesetzes und unserer Rechts-Pflege, weil dieselben gerade gegen das Wohl des Landes sind;

- 16 [9] dass unsere Vertreter, Dolmetscher, Supplikschreiber und alle die uns in Rechtssachen beistehen, nicht verfolgt, arretirt und bestraft werden dürfen, wie es der Adel bisher gethan hat und die genannten unschulden Brüder Adam und Peter Peterson durch die weltberühmte Gnade und Gerechtigkeitsliebe Ew. Kaiserlichen Majestät Hülfe, Schutz, Vertheidigung und Genugthuung allergnädigst finden möchten;
- 17 [4] dass allen Bauergesinden nach Verhältniss des Landes Wald und Torfmorast vom Hoflande zugetheilt werde, so dass der Hof von demselben nur nach Verhältniss seines Landes behalten dürfte, und der drückende Mangel des Bau- und Brennmaterials dadurch beseitigt werde;
- 18 [13] dass der ehstnischen Censur gleiche Rechte mit den Livländischen deutschen und russischen Unterthanen gewährt würden;
- 19 [0] bitten wir, dass uns in jeder Beziehung gleiche persönliche Rechte mit allen russischen Unterthanen ertheilt würden und auch wir Ehsten zu allen Staats-Aemtern zugelassen werden, wenn wir die dazu nöthige Bildung haben;
- 20 [11] dass wir unsere lutherische Prediger selbst wählen dürften, damit dieselben uns nicht wider unsere Willen von dem Adel aufgezwungen werden könnten;
- 21 [10] dass die Leibesstrafe, wenn es irgend möglich ist, gänzlich abgeschafft werde oder nur durch die höchsten Behörden nur bei den grössten Verbrechen Anwendung finden dürfte;
- 22 [12] bitten wir um eine Reform unserer Schulverordnungen, dass wir mehr und bessere Schulen erhielten und dieselben dann unter der Aufsicht der Krone wären;
- 23 [0] bitten wir, dass wir die auf unsere Bitten Allergnädigst erlassenen Resolutionen selbst sowohl durch die Post als durch unsere dazu abgesandte Glieder direct aus den Allerhöchst verordneten Ministerien oder Kaiserlichen Kanzeleien schriftlich erhalten könnten;
- 24 [14?] bitten wir, dass alle unsere Klagen gegen den Adel nicht hier, durch die hiesigen Behörden (wo der Adel selbst unser Richter) untersucht und verhandelt werden, sondern wir persönlich in St. Petersburg genau verhört würden. — Wenn dieses uns aber durchaus nicht gestattet werden kann, so bitten wir eine, von mehreren hohen und gerechten russischen Beamten zusammengesetzte Commission zu diesem Zwecke Allergnädigst hierher senden zu wollen, wozu wir auch Ihre Kaiserl. Hochheiten den Grossfürsten Constantin Nicolaewitsch und unseren Allergnädigsten Herrn Thronfolger Grossfürsten Nikolai Alexandrowitsch Allergnädigst zu ernennen bitten, falls Ew. Kaiserl. Majestät uns dieser höchsten Gnade werth halten.

Saare-Lääne piiskopkonna visitatsiooni- protokolle aastaist 1519—1522.

(Lõpp.)

Kärta.

Anno etc. vicesimo secundo reuerendissimus dominus, dominus Johannes episcopus Oziliensis die Mercurii post ferias diui Bartolomei apostoli [27. VIII] sinodales visitationes celebrauit apud ecclesiam Kergell.

Confessa et examinata.

Item de gemene bwre, alsz de kullawardyen vnd de oldesten bwre botugen apenbar vnd bokennen, dath de vogeth vnd ampthman Berent Berg hebbe den bwren gegeuen vp ein lopp roggen 12 s. vnd vp ein lopp gersten 1 ferding.

Item ock de sulfftigen bwere botugen, dat de vogeth een neen junge perde ofte ander kweck affkoffth edder myth gedreng aff nymph, bsunder stede durch 2 der oldesten de perde ofte ander varende hawe boschafften late, vnd so genochsam een botalth.

Item be bwre apenbar seggen, dath nene kroge myth alle hyr im ampte gehalten werden durch den vogeth.

Item im gelyken de bwere gemenlych alle egenthlych botugeth hebben vnd seggen, dath dusse nye hoff in kenen dyngen een schedflych sy, nachdelych ofte to swaer in eer vorderff, in szoveren de lofhe nw na deme howe bogrepen szo blyuen mogen, vnd nycht vorwydeth werden ofte mher ingerumeth, szodanth szeer in eer vorderff vnd schaden syn wurde.

Item ock seggen de bwre, dath neen erfloesz lanth gebрукeth werth ofte boseyeth van deme vogede vnd nenen anderen.

Item de bwre seggen apenbar, dath de vogeth in kenen dyngen een tho na isz myth synem kapper rydenth. Ock imgelyken de hulper se nergens myth gedreng ofte ouerfall tho na ofte scade sy in synen tho druncken.

Item Nicolas Jacob Hannusse poeck boclageth, dath Johan Berg ehm genomen hebbe ein ryge, vnd 3 felde mynes gnedichsten heren lanth ehm aff genomen, vnd de myth hauerer boseygeth.

Item de bwere seggen, wo Clawes Petri poeck mynes gnedichsten heren bwer geboren, itz wonhafftych vnder Johan Berg.

Item de bwre klagen, de homeyer den arbeydes luden im howe seer strenge isz vnd se thom arbeyde sleyth.

Item alle bwre gemenlych botugen, wo de vogeth by syner egen kost vnd bolonenth, vor syne tho druncke frye geuende, heft maken laten 6 leste droge tunnen van furen holte, durch de bwre tho Korppkull⁸⁸⁾, vnd sych sulker tunnen nycht boclagen, des vogedes an syen rechtycheyt nemende, sunder bodancken.

Item bodancken sych noch de gemene bwere alle, der gemenen

⁸⁸⁾ Korppkull = Kõrkküla.

ampthluden³⁹⁾, alsz lanthscrijver, schencke, kokemeyster, marschalck, tolcke etc., sze van kenen im aller geryngesten bouen stede gewonlyke olde vorplichte rechticheyde tho geuen gedrun-gen werden.

Item im gelyken sych bouen alle de bwre bodancken des kerckheren, he sych na vormoge alles dynges ganz seer boflyten sole, deme gemenen kespell in allerleye krystelykem ambachte, donde vnuorsumelych ofte trach erthogeth etc. Ock se nergensz bouen olden gerechticheyden geuende waer to drengre.

Kaarma.

Anno etc. vicesimo secundo reuerendissimus dominus, dominus Johannes episcopus Oziliensis per sinodalem visitationem apud ecclesiam parrochiam Karmell a colonibus ac parrochianis eiusdem ecclesie bec accepit.

Confessa et examinata.

Item de bwre seggen, dath de vogeth vnd ampthman Berenth Berg ofte hulper Hynryck Haenn nene bwre vorschonen van deme gemenen arbeyde, szo dath de ryken szo wol alsz de armen, junck ofte olth tho gelyck mothen vth thor arbeyth.

Item ock seggen de bwre de vogeth ganz gelymplych den kapper ryth vnd nempth, ock nene gedrengre in bodrowent ofte schaden den bwren vorpylgeth.

Item de vogeth nene kroge im ampthe holth, seggen de bwre vnd botugen.

Item Peter Turtall boclageth, wo Johan Ninegall ehm synen broder vor entholt, geboren vnder mynen gnedichsten heren, myth eynem haken landes horende mynem g. h.. Des heft syn f. g. deme vogede erensflyken beuolen sodan lant tho tho slan in syner f. g. genuth kerende. Ock heft Johan Ninegall myth deme jungen noch vnder sych genomen 1 perdemoeder vnd 1 koe. Des heft gemelte Peter de perdemoeder wedder, vnd misset synen broder vnd 1 koe. Den jungen myth der koe wedderumme tho vorschaffen deme bwren van Ninegal⁴⁰⁾ heft syn f. g. deme vogede vpgelecht.

De plebano domino Johanne Holste.

Item de kerckher isz na Reuell gereyseth in der pestilentyen vnd heft neen godes denst doen laten, myth vorsumenyssen veler krancken vnd doden, klagen de kespell lude.

Item be bwr vnd dath gantze kespel noch boclagen, wo de kerckher tho jar woll 9 weken in Prutzen wasz gereyseth vnd groth vorsumenysse deme folcke gedaen.

Item de gemene bwre des kespelsz [seggen], sze hebben nenen prester thom kersl he en sunder eynen ersehen kopman vnd wokener.

Item de bwer seggen, dath dar noch vele bwren syn, dar de kerckher nicht gewest isz vnd ehn de bychte gehorth.

³⁹⁾ Tekstis järgneb veel sōna luden, mis ilmselt liigne.

⁴⁰⁾ Parandatud sōnast Ninegal.

Item Hans Dole claget, syn brodersz soen heft moten vth dwanges haluen deme kerckheren geuen 6 ferding, eer he ehm heft willen de bychte horen.

Item Daell de oldeste in der wacken Karmell⁴¹⁾ heft gegeuen 1 koo der kercken, doen syn moder starff, noch 1 junck perth, doen syn broder starff, vor den anderen broder 1 perdemoder der kercken, noch, doen synsz brodersz wyff straff⁴²⁾, ein perdemoder myt 1 hyngest falen, noch 6 marck vor vigilyen vnd offer gelt de kerckher entfangen. Aldusse heft de kerckher in syn nuth gekarth vnd der kerken enthogen.

Item de oldeste van Paymell⁴³⁾ 1 koe der kerken gegeuen vnd deme kerckheren 1 ossen, de koe de kerkheer ock boholden.

Item Hynth Tilikens van Vteuer⁴⁴⁾ heft deme kerckheren 1 koe gegeuen, de dar na was vordruncken, vnd wolde dath lyck nycht bostedigen, he muste em ein ander ko in de stede geuen, vnd noch 1 ossen vor synen soen tho bostedigen, den ossen myth egener gewalt genomen.

Item Micheell Petrisz vth der wacken Laudel⁴⁵⁾ Kerredisz⁴⁶⁾ heft deme kerckheren moten geuen 1 ossen vnd 1 koe, andersz wolde he syne kleyne kyndere imme sterffte nycht bograuen vnd was nycht imme gesynde in erhen latesten by synen boden eere kerckrecht tho donde. Vnd syn wyff gaff vnser leuen frowen bilde 1 sulueren crutze, dath crutze men nw mysset.

Item Pawell sunte Laurensz hwer heft der kercken 1 ossen gegeuen, den ossen der kerckheer boholth.

Item Jacop Hermensz van Tawell⁴⁷⁾ heft der kerken 1 ossen gegeuen, de kerckheer den ossen ock heft.

Item Jacob Melens vth der wacken Wayuer Esmus⁴⁸⁾ heft der kercken 1 ossen gegeuen, den ossen der kerckheer boholden.

Item Jacob Ramp van Wayuer ock 1 ossen der kercken gegeuen, den de kerckheer boholden.

Item de kerckheer entfangen heft der kercken haluen vth Esmus gesynde ein par ossen, $\frac{1}{2}$ last hardes korensz vnd 6 marck an gelde, vnd heft sodant vnder geslagen.

Item Matthys bowmester van Meldell⁴⁹⁾ 1 ossen dem kerckheren gegeuen.

Item Matthysz Atensz van Laudell 1 bothlynck deme kerckheren vor de klokken ludenth gegeuen.

Item Peter sunte Laurens bwer 1 bothlyng deme kerckheren gegeuen vor den klokken to luden.

41) Karmell = Kaarma.

42) straff = starff.

43) Pymell vist hilisem Pay-Metzell vakus, nimi säilin. Pai küla n. Kärlas.

44) Vteuer = Uduvere k.

45) Laudel = Laadjala k.

46) Kerrediesz = Kiratsi k.

47) Tawell = Tahula.

48) hilisem Vaivere k.

49) Meldell = Meedia.

Item Tomas vxjalck van Landeuer⁵⁰⁾ 1 jungen ossen der kercken
gegeuen, heft de kerckher entfangen.

Item Peter Mathys van Helmede⁵¹⁾ 1 koe dem kerckheren
gegeuen.

Item Nicolaz Petrisz van Helmede 1 koe dem kerckheren
gegeuen.

Item Mathysz Tump van Morras⁵²⁾ 1 koe dem kerckheren
gegeuen, vnd was nycht by ehm in synem latesten gewesen. Dusser
koe was dath kalff gestorfen, der wegen he deme manne de bychte
nycht horen, beth korth vor pynxsten.

Item thouoren plach men 3 s. vor kloeken ludent to geuen, vnd
kwemen der kercken tho, nw wil de kerckher 1 ossen ofte 1 koe
hebben vnd vor dath syne beholden.

Item de kerckheer wil nemanth bograuen, bsunder he kryge
1 ossen ofte 1 koe.

Item in des kerckheren aff reysende in syner kopenschopp
weren op deme kerckhoue 7 doden kulen myth oorporen apen
gelaten, dath ith so seer stanck, dath nemanth dorste thor kercken
komen, duth heft de kumpan to Soneborg her Plate mede geseen
vnd vele andere. De kerckher wasz in Prutzen vnd hadde nenen
prester in syne stede.

Item de kerckher sal vngelyke mathe hebben, ein punth kornes
moten se myth 6 lopen fullen, dar alle bwer ouer clagen. Vnd sall
de bwer tho lande drengen, ehm tho tho dryncken, welck bwren
nene wyse gewesen.

Item Jacob Willwes van Ewkull⁵³⁾ heft dem kerckheren 2 koye
gegeuen, anders wolde he de doden nycht bograuen.

Item Jurgen Halli vth der wacken Wayuer deme kerckheren
1 koe heft gegeuen.

Item Thomas Petrisz van Helmede, deme heft de kerckher
myth gewalt vor den kerckhoff eynen ossen vth den wagen ge-
spannen, dar de dode corper vp lach, dussen ossen heft de vogeth
wedder halen laten deme bwren tho gude.

Item thouoren plach men dem kerckheren $\frac{1}{2}$ tunne bersz to
geuen, wen he to den bwren in de kapper kwaem, nw wil he 1 turne
bersz hebben, ofte he wil in de kapper nycht komen, syne rechtycheyt
tho entfangen.

Item de kerckher boerth up van den bwren an koren des
tolkes punth, vnd holt nenen tolck.

Valjala.

Anno etc. vicesimo secundo reuerendissimus dominus et prin-
ceps, dominus Johannes episcopus Oziliensis die diui Mathei apos-

⁵⁰⁾ parandatud sönast Laudell ja peab arvatavasti olema Randeuer =
Randvere k.

⁵¹⁾ Helmede = Elme m.

⁵²⁾ Morras = Muratsi.

⁵³⁾ Ewkull = Eikla k.

toli [21. IX] sinoda apud ecclesiam Woldell perfecit, hec a colonis conquesta.

Item Hinck Hyncken poyck in der wacken Koxis⁵⁴⁾ clageeth ouer Christoffer Lode, he ehm $3\frac{1}{2}$ fadem hoyes genomen, myth deme hoyslage mynes g. h. lanth bohorende.

Item de oldeste van Tonnyell⁵⁵⁾ sampt allen wacken bwren gemenlych boclagen, dath de gudemanne myth ehn wonende vnd ere acker manck en ander hebbende eer ewych vorderff sy, wente de gudemans ere tune nycht stan holden, als de bwer doen.

Item Peter Kuszockx claget, dath Jurgen Vytynck tho Jorsz⁵⁶⁾ mynes gnedigesten heren lanth intuneth wyder den ehm horth.

Item de gemene bwer seggen Jacob Snyder syen vorlenth 2 haken landes, des sal he 3 bruken vnd in gewonnen hebben.

Item Nicolas Hanno poyck claget, Jacob Snyder ehm bonomen ein hoyslach van 3 fedemen.

Item Merten de kullywardi tho Kalli⁵⁷⁾ heft syn echte wyff vorlaten vnd eynes anderen echte wiff by syck entholfh.

Item alle gemene bwre des gantzen ampthes apenbar seggen vnd ropen, sze Jurgen Wulff den ampthman hochlych bodancken, vnd een leuer tho erem ampthman myth gelde kopen wolden, de se leden Johan Ninegall tho deme ampthe komen.

Item alle punnycken vnd bwren clagen, dath se thom arbejde werden gedrunge vnd moten gelyke woll ere gelt vnd koren ful botalen, vnd al dath de zelyge olde her den suluygen bwren vp Ozell tho haluen gelde vnd haluen koren gelaten hadde, des moten se nw ful gelt, full koren geuen myth allem arbejde tho deme werckgude rechtychcyth donde, hyrup se eynen breff hebben solen, de isz vor 5 ofte 6 jaren doeth gewesen.

Item de bwer gemenlych clagen, dat de gudemanne int gemeen den bwren thor wacken ere rechtycheit nicht uth geuen, szo de lanthbock dath na bryngeth.

Item de gudemanne ock ere bwre willen de wedeme vnd kercken na erem andele bwen an twnen, daken etc.

Item den gemenen bwren isz gefrageth van erfloszen lande, in der pestilentyen vorstorfen, seggen sempthlych gemeen ouer ehen, dath al de vorstorfen syn, hebben kynder vnd erwe nha gelaten, vnd der herschop dar van nycht tho gestorfen.

Item an deme vogede, kerckheren, lanthscryuer, lanthknechte vnd allen anderen ampthluden seggen alle bwre se neen gebreck vnd schellynge hebben vnd bodancken sych erer ouer alle.

Item zeligen Johan Klenen moder clageeth, dath de vormunder sych synes nhalates tho seer bokummeren in vorderff erer vnd des eruen.

E. Blumfeldt.

⁵⁴⁾ Koxis = Koksi k.

⁵⁵⁾ Tonnyell = Tõnija k.

⁵⁶⁾ Jorsz = Jürsi.

⁵⁷⁾ Kalli = Kalli k.

I Soome-Eesti ajaloolaste päev.

(Tartus, 4. ja 5. juunil 1933.)

I Soome-Eesti ajaloolaste päeva korraldamise mõtte algatas uusim Soome ajaloo-teaduslik organisatsioon — Historiallinen Yhdistys Helsingis, tõmmates selleks kaasa ka teisi tähtsamaid Soome ajaloo-koondisi. Eraviisilisi läbirääkimisi eesti ajaloo-teaduse esindajatega peeti juba varemini, ametlik ettepanek nelja soome ajaloo-teadusliku organisatsiooni — Suomen Historiallinen Seura, Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Historiallinen Yhdistys'e ja Turun Historiallinen Yhdistys'e — poolt korraldada ühes Eesti Akadeemilise Ajaloo-Seltsiga I Soome-Eesti ajaloolaste päev, järgnes 4. apr. s. a. Ettepanekus rõhutati, et eesti ja soome rahva lähedane sugulus ja naabus teevad otse loomulikuks, et mõlema maa ajaloo-teadlased oleksid üksteisega lähedases ühenduses. Kui see seni on jäänud kuidagi juhuslikuks, siis on lähemate suhete loomine otse vajalik. Selle saavutamiseks ongi sobiv korraldada järjekordseid ajaloolastepäevi, mis võiksid kaasa aidata eesti ja soome ajaloo-teadlaste ja ajalugu õppiva noorsoo vastastikuse isikliku kontakti loomisele ja hõimumaade ajaloo-teaduses valitsevate voolude ja töömeetodite lähemale tundma-õppimisele. Soomlaste poolt avaldati soovi korraldada esimene ajaloolaste päev Akad. Ajaloo-Seltsi korraldusel Tartus. Koosoleku ajana oli alul ette nähtud maikuu lõpp, kuid lõpuks jääd peatuma suvistepühadele, 4. ja 5. juunile. Akad. Ajaloo-Selts oli meelsasti nõus esitatud ettepanekuga, samuti võttis selts oma peale päeva ettevalmistustööde tegemise.

Kongressi korraldamiseks moodustati Akad. Ajaloo-Seltsi juhatuse poolt kaks toimkonda. Esimesse toimkonda, mille ülesandeks oli kongressi ametliku osa korraldamine, kuulusid prof. P. Treiberg, prof. H. Kruus, dir. F. Leinbock, dir. O. Liiv ja dir. Fr. Puksov; teise toimkonda, mille ülesandeks oli kongressi mitteametliku külje ja tehnilise osa korraldamine, kuulusid pr. lektor A. Suits ja üliõp. M. Sorgsep. Toimkondade koosolekuil arutati läbi ja määrati kindlaks kongressi kava, mis selle lühikesest kestuse tõttu õige kokku tuli suruda. Hoolimata lühikesest ettevalmistusajast suudeti siiski korraldustöödega küllaltki rahuldavalt toime tulla.

Päevakava koostati soome- ja eestipoolsete läbirääkimiste tulemuste alusel. Kuna kongress oli esimene selletaoline üritus soome ja eesti ajaloolaste vahel, siis peeti otstarbekohaseks võtta programmi ettekanded, mis oleksid rohkem informeerivat laadi, esitaksid mõlema rahva ajaloo-uurimise seniseid saavutusi ja praegust taset. Vastastikuse tutvumise sihiga võeti kavasse ka ettekanded mõlema maa arhiivinduse ja raamatukogunduse kohta.

Kongressi keeleks oli soome ja eesti keel. Et anda soome teadlastele paremat ettekannete jälgimise võimalust, peeti neljast eestipoolsest kõnest 3 soome keeles; soomlased esitasid oma mõlemad ettekanded soome keeles.

Kutsed kongressist osavõtuks saadeti soome ja eesti ajaloo õppe-

jõududele ning teaduslikkudele organisatsioonidele, Eestis võimalikult ka kõigile ajalooõpetajaile ja teistele asjast huvitatuile.

Suvistepüha laupäeval, 3. juunil k. 18 jõudsid aurik „Ariadnel“ Tallinna 25 soome ajaloolast, kes sõitsid osa võtma I Soome-Eesti ajaloolaste päevast. Suurem osa neist kuulus nooremasse soome ajaloolaste generatsiooni, vanema sugupõlve esindajatena tuleks nimetada prof. Juhani Rinne't Helsingist ja prof. E. W. Juvelius't Turust. Noorema sugupõlve esindajate hulgas oli peale rea magistrite dr. H. Waris, dr. E. Jutikkala ja arhivaar R. Rosén. 25-st osavõtjast oli 14 Helsingist, 8 Turust ja 3 mujalt; neist mehi 16 ja naisi 9.

Tallinnas hoolitses külaliste eest Tallinna Ajaloo-Selts. Vastavalt külaliste soovile tutvustati neid lähemalt Tallinna linnaarhiiviga. Kell 21 oli välisministri poolt korraldatud soome ajaloolaste auks õhtusöök „Estonias“, mille järele sõideti Tartu. 4. juuni, esimese suvistepüha hommikul kl. 6 jõudsid soomlased Tartu ja paigutati kõik korterisse „Grand Hotel'i“.

Kell 11,15 algas I Soome-Eesti ajaloolaste päeva töökoosolek Eesti Rahva Muuseumi majas Aia t. 42, Arhiivraamatukogu lugemistoas. Esimesele koosolekule olid ilmunud kõik Soomest osavõtjad ja umbes 50 eesti ajaloolast ja ajaloost huvitatut. Päeva avas eesti-ja soomekeelse kõnega Akad. Ajaloo-Seltsi esimees prof. P. Treiberg.

Avakõnes märkis prof. Treiberg ära neid erinevusi, mis on aegade kestel valitsenud mõlema maa — Eesti ja Soome — saatuses, kes siiski ei ole kunagi täiesti katkestanud vastastikuseid sidemeid. Soome laht ei ole vennasrahvaid mitte ainult eraldanud, vaid samal määral neid teineteisega ühendanud ja sidunud. Viimasel ajal on Soome ja Eesti kultuurisuhted olnud harrastatavad eskätt hõimumaade üliõpilaskondade, kirjanikkude j. m. poolt. Nüüd on lõpuks ka soome ja eesti ajaloo-uurijad hakanud sammuma sama rada, algatades Soome-Eesti ajaloolaste päevade pidamise viljaka mõtte. Tuleb loota, et see üritus Soome ja Eesti kultuurisuhete lähendamise seisukohalt vaadatuna moodustab silmapaistva ja tähelepanuväärse sündmuse. On võimatu saada õiget käsitlust praegusest ajast, jälgimata nüüdsete olusuhete moodustumist sajandite jooksul. Ajalooteadus õpetab uusi sugupõlvi õieti käsitlema juba olemasolevaid kultuurisuheteid. Ajaloouurijate poolt rahvamassile esitatud ja selgitatud elusaatuse ühtlus ongi rahvamassist teinud rahvuse. Ajaloouurijad on enam kui muud teadusemehed võimelised olnud mõjustama rahvaste mentaliteeti. Vaadeldes ja selgitades rahva ühtekuuluvustunnet ajaloolisest seisukohast, on nad aidanud äratada rahva iseteadvust. Ajaloouurijaist on väikerahvaile saanud rahvuslikud äratajad. Tuletatagu siin meelde ainult soomlaste Yrjö Koskist, tšehhide Palacki't ja meie Villem Reimani. — Soome ja Eesti ajaloo uurimise tulemuste tutvustamine mõlemas hõimumaas on kohane selleks, et põhjendada meie rahvaste ühtekuuluvustunnet ja kõvendada seda nii praeguseil hetkil kui ka tulevikus. Samuti peaks see fähistama teed meie hõimude ühisesse selgesse tulevikku. — Samavõrra tähtis ja tarvilik on meie hõimumaade teadlaste isiklik

kokkupuude, lähtudes puht teaduslikust seisukohast. Soome ja Eesti ajalooteadlastel tuleb lahendada nii mõnigi küsimus, mis on ühine kummagi maa ajaloole. Samuti leidub Soome ja Eesti ajaloolises arengus probleeme, mille meetoodiliselt õnnestunud käsitelu ühes maas võib edendada teiseigi maa uurimistööd. On selge, et mõlema maa ajalooteaduse lähem kokkupuude ei jäta fõstvalt mõjustamata ajalooteaduse taset ja saavutusi. Kõike seda tunnustades on eriti tervitatav nende sihtide viljelemine, mida taotlevad Soome-Eesti ajaloolaste päevad.

I Soome-Eesti ajaloolaste päeva juhatajajaks valitakse prof. P. Treiberg (Eesti) ja prof. J. Rinne (Soome), sekretärideks M. Sorgsep (Eesti) ja lektor H. Winter (Soome).

Tartu ülikooli nimel tõi tervitusi rektor prof. J. Kõpp, tähen dades, et teistelgi teaduse aladel on tulevikus vajalikud Soome-Eesti teadlaste ühised töökoosolekud. — Soome haridusministri ja Soome ajalooteaduslike organisatsioonide poolt tervitas prof. J. Rinne. Tervitusi olid saatnud veel Eesti hariduse- ja sotsiaalminister prof. K. Konik, välisminister prof. A. Piip, Eesti saadik Soomes H. Rebane, Riigi Keskarhiv, Akad. Kirjandusühing, Õpetatud Eesti Selts, „1905. a. Selts“ ja Eesti Kirjanduse Selts. — Prof. E. W. Juvelius andis Turun Historiallinen Yhdistys'e poolt edasi 4 nimetatud organisatsiooni väljaannet kingitusena Akad. Ajaloo-Seltsile ja Eesti Rahva Muuseumile.

Teaduslikuks ettekandeks sai esimesena sõna prof. E. W. Juvelius, kes kõneles „Soome ajalooteaduse arengust ja selle praegusest seisundist“ („Suomen historiantutkimuksen kehitys ja nykyinen tila“) ¹⁾.

„Eesti ajalooteaduse arengust ja selle praegusest seisundist“ esitas soome keeles ülevaate prof. H. Kruus.

Peale koosolekut olid soome külalised ja eesti ajaloolased kutsutud kohvile Soome konsul O. Rütli juurde. Õhtupoole tutvusid soome ajaloolased Eesti Rahva Muuseumiga Raadil ja ülikooli raamatukoguga, kus seletusi andsid nende asutuste juhatajad. Õhtul kl. 21,30 oli filosoofiateaduskonna dekaani poolt korraldatud õhtusöök korp! Sakala ruumes.

Teisel päeval, 5. juunil algas töökoosolek kl. 10,15 Fr. Puksovi kõnega „Eesti teaduslikud raamatukogud ajaloo uurimise seisukohalt“ (eesti keeles). Dots. H. Sepp esines ettekandega „Ingeri sündmused a. 1701—1703 ja nende mõju Soome ja Eesti ajaloole“.

Soome arhivaar R. Rosén esines referaadiga „Soome arhiivindusest“ („Suomen arkisto-oloista“).

Riigi Keskarhiivi juhataja mag. O. Liiv andis ülevaate „Eesti arhiivindusest“, selle saamisloost ja praegusest seisundist.

Sellega oli ajaloolaste päevade ameflik osa lõppenud. Oma lõpukõnes prof. P. Treiberg avaldas lootust, et järgmistel ajaloolaste päevadel on võimalik kavasse võtta juba eriküsimuste käsitelusi.

¹⁾ Soomepoolsed ettekanded ilmuvad „Ajaloolises Ajakirjas“, eestipoolsed „Historiallinen Aikakauskirja's“, jäävad siin refereerimata.

Tuleb loota, et I Soome-Eesti ajalooteadlaste päeva tulemused ei ole tähtsad mitte üksi ajaloouurimise seisukohalt, vaid seda ka puhtkultuuriliselt, andes võimalusi kanda Soome-Eesti ühiskultuuri ideid edasi laiemaisse ringesse. — Prof. J. Rinne avaldas soovi, et alatud ühine töö jätkuks samadel sihtidel kui see esimene üritus. Ühtlasi andis prof. J. Rinne edasi kutse järgnevale ajaloolaste päevale Soomes (arvatavasti kahe aasta pärast).

Peale koosolekut tutvusid soome ajaloolased Eesti Rahva Muuseumi Arhiivraamatukoguga, Eesti Kultuuriloolise Arhiiviga, Eesti Bibliograafia Asutisega ja Eesti Rahvaluule Arhiiviga. Hiljemini aetasid soomlased pärja Villem Reimani mälestussambale Toomel, kusjuures mag. Anna-Liisa Heikinheimo ütles sooje sõnu V. Reimani kui mehe mälestuseks, kes on aluse pannud Eesti rahva ajaloo uurimisele. Eesti poolt tänas prof. H. Kruus. Selle järele tutvuti R. Keskarhiiviga ja parajasti korraldatud arhiivnäitusega (Eesti ärkamisaja kohta). — Eesti Üliõpilaste Seltsis oli Akad. Ajaloo-Seltsi poolt korraldatud õhtusöök, kust soome külalised eesti ajaloolaste poolt kl. 12 jaama saadeti. 7. juunil saabusid I Soome-Eesti ajaloolaste päevast osa võtnud soomlased tagasi Helsingi.

I Soome-Eesti ajaloolaste päev saavutas nii eesti kui ka soome ajaloolaste arvates taoteldud sihi, andes ülevaate saamise võimaluse mõlema maa ajaloouurimisest ja tutvustades soomlasi meie teaduslike asutuste — arhiividega, raamatukogudega ja muuseumiga, samuti luues sidemeid isikliku kokkupuute kaudu. Nii päevade töökoosolekuil kui ka eriti ühistel koosviibimistel valitses soome ja eesti ajaloolaste vahel kõige sõbralikum meeleolu. Akadeemiline Ajaloo-Selts, kelle käes olid nii päeva välised korraldustööd kui ka aineilise külje eest hoolitsemine, sai nende ülesannetega, hoolimata lühikesest ettevalmistusajast ja vähestest majanduslikest võimalustest, küllaltki rahuldavalt hakkama, nii et soome külalised päeva korraldustega täiesti rahul olid ja heade muljetega lahkusid. — Seda algatatud üritust — Soome-Eesti ajaloolaste päevade korraldamist, mis on tähtis nii ajaloolise uurimistöö edendamise kui ka mõlema vennasrahva teineteisele lähendamise seisukohalt, jätkatakse loodetavasti tulevikus heade tagajärgedega ja samas sõbralikus vaimus, nagu see avaldus esimesel Soome-Eesti ajaloolaste päeval.

M. Sorgsep.

Riigi Keskarhiiv 1932./1933. tegevusaastal.

Korraldamistööd Riigi Keskarhiivis (ERKAs) arenesid aruandeaaja jooksul paljude arhiivide alal. Korraldamisel oli ja nimestikkudega varustati umb. 1000 (1931./32. a. umb. 875) arhiivimeetrit arhiiviale. Põhjalikumal korraldamisel olid Eestimaa rootsiaegse kindral-kubernerī, Liivimaa Joonistuskoja, Tartu ja Pärnu maakohtute, Balti kindralkubernerī, Liivimaa Kubermanguvalitsuse, Tartu Ülikooli ja Eestimaa Konsistooriumi arhiivid. Samuti olid korraldamisel Pärnu ja Viljandi sillakohtute, Tallinna Ringkonnakohtu, kihelkonna- ja

vallakohtute, Loode-Armee, Tartu Aleksandri Gümnaasiumi, Eestimaa Kubermanguvalitsuse, politseivalitsuste j. t. arhiivid ning nende osad. Liivimaa Joonistuskoja kaartidele ning kirjeldusraamatute kataloogi jaoks kirjutati 540 inventuursedelit, Eestimaa Konsistooriumi arhiivi toimikuile 3500, kohtute arhiivide toimikuile 12 057, Tartu Ülikooli arhiivi toimikuile 9229, ERKA käsiraamatukogu üldkataloogi jaoks raamatute kohta 10 336 sedelit jne., üldse kataloogide jaoks üle 36 000 sedeli. Peale selle koostati kohtuosakonnas Tartu-Võru, Rakvere-Paide ja Pärnu-Viljandi rahukogude toimikuile 63,43 arhiivimeetri ulatuses alfabeetsed nimistud, kuhu tehti toimikute kohta 25 567 sissekannet. Vähemaid korraldustöid, pagineerimist jne. teostati paljude arhiivide juures.

Täiendati Eesti arhiivinduse kohta käivat bibliograafiat ja koostati ERKA arhiivide loend koos lühida arhiivi iseloomustamisega. Loend ilmus koos ülevaatega ERKA tegevusest 1921 — 1. X 1932 trükist ERKA publikatsioon nr. 2. Selle loendi avaldamisega on nii uurijaile kui ka arhiiviametnikele antud vahend märksa kergemini orienteeruda ERKA rohkeis arhiivifondides. Ühenduses selle loendi koostamise ja ilmutamisega, mis ERKA ametkonnalt aruande-aja jooksul on palju tööd nõudnud, võeti ülesandeks ERKA põhjalikuma käsikirjalise arhiivide loendi puhaseksemplari koostamine, milleks alati eeltöid. Rööbiti ERKA toimetise nr. 2 väljaandmise töödega kestis töö toimetise nr. 3 jaoks. Seal avaldamisele tulev Eestimaa rootsiaegse kindral-kuberner'i arhiivi kataloog on nõudnud pingutavat tööd arhiivi algupärase korra restaureerimiseks, segipaiskunud osade ühendamiseks, arhiivi tekkimise ning korraldamise ajaloo koostamiseks (peamiselt N. Treumuth'i poolt). Samuti on jätkatud ülevaate kirjutamist Eestimaa administratiivse korralduse üle Rootsi ajal (A. Perandi poolt), millist ülevaadet on mõeldud paigutada sissejuhatusena kataloogile, ning millele liituks ka Eestimaa poliitilise ja majandusliku arengu ülevaade (O. Liivi poolt).

Aasta jooksul peeti Riigi Keskarhiivi nõukogu koosolekuid 32 (1931./32. a. 23) korral, kus arutati eelarve, ruumide, arhiivide korraldamise, publitseerimise, remondi, tööjõudude töölevõtu, inventari muretsemise, arhivaalide ostmise, alfabeetse koha-kataloogi koostamise j. m. kohta käivaid küsimusi.

Arhivaalide parandamise alal jätkati nii rootsiaegsete kui ka hilisemate köidete, toimikute ning üksikute lehtede parandamist; aasta jooksul parandati 1743 (1931./32. a. 1851) arhivaali ja 113 (34) vana maakaarti ning tehti muid köitmistöid. Kuna 1931./32. tegevusaastal arhivaalide puhastamist tolmust teostati vähemal määral, jõuti 1932./33. a. puhastada 4216 a.-m. arhivaale, millega väga tunduvalt ületati ettenähtud norm.

Aasta jooksul on Keskarhiivi koondatud, deponeeritud, kingitud ja ostetud umb. 284 a.-m. ja 230 üksust arhivaale (1931./32. a. umb. 255 a.-m.). Arhiivimaterjali saadi Tartu Ülikoolilt (üliõpilaste toimikuid), Pärnu Linnavalitsuselt (Viljandi ja Pärnu sillakohtute arhiivid), Kohtu- ja Siseministeriumilt (väär-

tuslikud kirikuraamatud), Tallinna-Haapsalu Rahukogult (revolutsiooni-, okupatsiooni- ja eestiaegsed kohtutoimikud), Tartu Maa-avalitsuselt (mitmesugused veneaegsed asutused), Põllutöoministeeriumilt (mõisade vanu kaarte ja plaane ning vene kroonumõisade ning põllupanga arhivaale), Riigiarhiivilt (Kadrioru lossivalitsuse arhiiv), Eesti Rahva Muuseumi Ühingult (Virumaa haagikohtuniku arhiivi osa j. m.). Vähemal määral arhivaale saadi veel Tartu linna VI algkoolilt, 7. jalgväe rügemendilt, 3. suurtükiväe grupilt, 2. diviisi intendantuurilt ja suurtükiväe ülemalt, ratsarügemendilt, Tartu tervishoiu politsei komissarilt, linna 1. ja 2. jsk. politseikomissaridelt, Tartu-Valga prefektuurilt, Pärnu Kaubanduskoolilt, Meeri algkoolilt ja Haljala vallavalitsuselt.

Kinkinud üksikuid arhivaale Riigi Keskarhiivile: major J. Aleksandrov-Jakunovitsh, R. Engelhardt, direktor A. Kruusberg, A. Kuperjanov ja B. zur Mühlen. Oleks eriti tänu väärt, kui isikud, kelle kätte juhuse tõttu, paranduse või ostu teel sattunud omaaegsete ametlikkude asutuste arhivaale, neid kingiks, deponeeriks või müügiks tooks Keskarhiivi. — Ostetud on muu seas antikvariaat „Baltikalt“ mitmesuguseid mõisade ajalugu puudutavaid dokumente.

Lihtsamate tööde tegemisega Riigi Keskarhiivi töö edukusele üldiselt aitasid palju kaasa intelligent-hädaabitööjõud, keda mõõdnud tegevusaasta eeskujul Teedeministeeriumi lahkelt vastutulekul oli võimalus juba aegsasti tööle määrata. Hädaabitöödele võeti novembris 1932. a. 25 isikut. Teostades lihtsamaid töid kindla kava ja juhtnõrde alusel on hädaabitööjõud ka see aasta töötanud täiesti rahuldavalt, täites neile määratud ülesanded kõigiti korralikult, seega andes võimalusi alalisel ametkonnal pühenduda enam tähtsamatele ja rohkem vilumust nõudvatele töödele.

Ettekandekoosolekuid peeti aasta kestes 5, kusjuures esineti 8 referaadiga. Kõnelesid: 29. IV 1932 M. Herman „Vene riigivalitsejate kirjade kogu end. Balti kindr.-kub. arhiivis“; 7. X 1932: N. Treumuth „Uueaegsete dokumentide ja tekstide editsioonimeetodeist“ ja O. Liiv „Riigi Keskarhiivi senisest kasutamisest“; 11. XI 1932 O. Vares „Viljandi ja Pärnu sillakohtute arhiivid Riigi Keskarhiivis“ ja A. Perandi „Riigi Keskarhiivi raamatukogust“; 16. XII 1932 O. Liiv „Märkusi uue arhiiviseaduse eelnõu kohta“; 10. II 1933 B. Federley „Soome arhiivindus“ ja M. Alev „Asehaldusaegsest kohtukorraldusest“.

Ülikooli 300. aastase juubeli puhul korraldas Riigi Keskarhiiv koos Tartu Ülikooli raamatukoguga viimase ruumes arhivaalide näituse „Tartu ülikool 1632—1932“, mis väga elavat külastamist leidis ning ajakirjanduse poolt hea vastuvõtu osaliseks sai. Ühtlasi alustati tegevusaasta lõpul ettevalmistusega järgmiseks arhivaalide näituseks teemil „Eesti rahvuslik ärkamisaeg“.

Arhiivinõukogu ja Riigiarhiiviga on Riigi Keskarhiiv seisnud lähedases kontaktis. Lätiga arhivaalide vahetamise küsimuses on läbirääkimisi olnud peale HSM-i ja Arhiivinõukogu veel Välisministeeriumi, Riias asuva Eesti saatkonna

ja Läti Riigiarhiiviga. — Tartu Ülikooli nõukogu 13. IX 1932 otsustas jaatavalt arhiiviopetuse sissevõtmise Filosoofiateaduskonna õpekavasse vabatahtliku ainena alamastme ulatuses, nagu seda Riigi Keskarhiiv oli esitanud.

Riigi Keskarhiivi ainekustiku kasustamine on kasvanud järjekindlalt, olles oluliselt märksa suurem möödunud tegevusaasta omast. Täit tunnustust väärib uurimisesaali ametniku tegevus, kelle töö viimaste aastate jooksul on muutunud mitmekordseks. Aasta jooksul käidi uurimas 5123 (1930./31. a. 4024, ja 1931./32. a. 4352) korral, sellest õhtupooliti 1740 (1930./31. a. 1297, 1931./32. a. 1494) korral. Arhivaale nõuti uurimiseks 9906 üksust (1930./31. a. 5184, 1931./32. a. 7474). Õhtuseid valvekordi oli aasta jooksul 281 (1931./32. a. 274). Kõige elavamad kuud olid jaanuar ja veebruar 1933, kõige vaiksamad juuni ja juuli 1932.

Uurijad, kes jagunevad kahte peagrüppi: genealoogid ja teiste küsimuste uurijad, on kasustanud kõige rohkem kirikuraamatuid, revisjonilehti, Eestimaa rüütelkonna, Eestimaa konsistooriumi, Balti kindralkuberneri, Eesti- ja Liivimaa kubermanguvalitsuste, Eesti- ja Liivimaa rootsiaegsete kindralkuberneri, Tartu Ülikooli ja tsen-sori arhiive ning maakaarte.

Kodumaa uurijaist on teiste seas töötanud: toimetaja M. Aitsam, prof. dr. W. Anderson, kirjandusl. A. Äspel, mag. E. Blumfeldt, genealoog R. Engelhardt, õpetaja H. K. Erviö, genealoog N. Essen, assistent O. Freymuth, dr. N. Genss, riigikohtunik T. Grünthal, rahukohtunik K. Guldénstübbe, ajal. J. Jensen, arhivaar dr. P. Johansen, ajal. V. Juhanson, mag. E. Kant, arhivaar mag. R. Kenkman, prof. dr. H. Kruus, rektor prof. dr. J. Köpp, ajal. J. Libe, arhivaar A. Margus, prof. W. Martinson, õp. K. Mihkla, ajal. O. Männik, eradots. dr. Normann, ajal. A. Oinas, õp. M. Okas, mag. K. Orviku, kunstiajal. R. Paris, genealoog H. Perandi, ajakirjanik A. Peterson, prof. A. Piip, direktor M. Pukits, direktor Fr. Puksov, mag. H. Põhl, mag. G. Rauch, koolinõunik M. Raud, ajal. L. Rebane, kirjandusl. E. Rosen, mag. G. Ränk, toimetaja A. Schulbach, mag. R. Seeberg-Elverfeldt, prof. O. Seesemann, dots. dr. H. Sepp, prof. O. Sild, mag. H. Speer, ajal. F. Stackelberg, kooliõp. A. Steinberg, prof. dr. G. Suits, kirjandusl. A. Säärits, dots. dr. K. Tägepera, mag. A. Taube, arhiivijuh. T. Teder, arhivaar mag. E. Tender, kap. K. Tuvikene, prof. dr. J. Uluots, usut. K. Valdmann, dots. dr. J. Vasar, ajal. A. Veitman, praost A. Westrén-Doll, prof. dr. P. Wieselgren, dr. G. Vilberg j. t.

Välismaa uurijaist töötasid aasta jooksul: Soomest mag. B. Federley (Helsingi), mag. A. Leinonen, mag. E. A. Wirtanen (Helsingi); Rootsist mag. O. Feilitzen (Uppsala); Lätist cand. hist. W. Conze, stud. B. Donberg, dr. G. Jensch, R. Jürgens, A. Lasdina, G. Masing, dr. R. Wittram, F. Samson, ajal. J. Viçrabs, F. Wolff — Riiaist; Saksamaalt stud. J. Benker (Heidelberg), praost C. Hoerschelmann, dr. J. A. Rantzau (Kiel), dr. H. Schaudinn (Königsberg); Tšehho-Slovakkias prof. M. W. Šachmatov (Praha); Poolast dr. S. Herbst (Varšavi); Šveitsist dr. M. Olderlin (Zürich).

Külastanud Keskarhiivi on uurijaid ja teisi isikuid üle 950.

Kirja teel on Riigi Keskarhiivi poole pöördunud rohkesti uurijaid kodu- ja välismaalt, kelle soove on püütud rahuldada. Samuti kodumaa ametiasutused ja eraisikud on sageli pöördunud teadete saamiseks Riigi Keskarhiivi poole. Keskarhiivi kantselei kaudu on peetud kirjavahetust üldse 792 küsimuse üle (1931./32. a. 664), kusjuures on sisse tulnud 870 ja välja läinud 967 kirja, kokku 1910; neist paljude kirjade vastamine on nõudnud iseseisvat arhiiviuurimist. Esitatud järelepärimistele on vastatud 33 korral andmete saatmisega arhivaalidest, kinnitatud ärakirju, väljavõtteid ja tõendeid antud 107, asutustele arhivaale ajutiseks kasutamiseks saadetud 199, isiklikele (suulistele) nõudmistele arhiivimaterjali põhjal vastatud 106 korral. Andmete soovijateks olid riigi-, omavalitsuse- ja kohtuasutused, advokaadid, eraisikud pensioni saamiseks tarvilikude teenistustunnistuste nõutamisel j. t.

Arhivaalidest ärakirjade valmistamiseks, mille järgi nõudmine ikka rohkem suurenenud, on Keskarhiivil juba rida aastaid kavatsus muretseda fotostaat, kuid summade vähesuse tõttu on sellest tulnud seni loobuda.

Riigi Keskarhiivi arhiiviainestikule suuremal või väiksemal määral põhinevaid väärtuslikke uurimusi on tegevusaasta jooksul ilmunud võrdlemisi rohkesti, milledest mainitagu: R. Liljedahl, Svensk förvaltning i Livland 1617—1634; Fr. Tuglas, Eesti Kirjameeste Selts; A. Schulbach „Vaba Maas“ 1932 ja 1933 seeria artikleid pealkirjade all: „Streik, kolera ja püssitük“ ja „Sillakohus dr. Veskele auku kaevamas“; G. Šaurums, Terbatas Universitas 1632—1932; Fr. Puksov, Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda; H. Sepp, „Üliõpilaskond Tartu vene ülikoolis“ J. Vasara toimetatud koguteoses „Tartu üliõpilaskonna ajalugu“; A. Aspel, Zeeh Tütarlaste Kommerzsgymnasium Rakveres 1858—1933; H. Bosse, Der livländische Bauer am Ausgang der Ordenszeit (Mitt. a. d. livl. Gesch. 24 Bd., 4 H.); J. Vasar, Tartu ülikooli ajaloo allikaid I; J. Jensen, Eesti ajaloo atlas; Valgamaa (koguteos „Eesti“ V osa); R. Kenkman, Über die Lage des Pala-Flusses (SB GEG 1931); H. Kruus, „Eesti professori“ küsimus Tartu vene ülikoolis (Aj. Aj. 1932, nr. 2); M. Lepik, Kristjan Jaak Peterson (E. Kirj. 1932, nr. 8); M. Lipp—A. Lüüs, Karellide suguvõsa; „Eesti Rahva Ajalugu“ I; G. Suits, Kreuzwaldi varasemaist õpiaastaist (Looming 1932, nr. 6); A. Peterson, mitmeid kirjutisi „Kajas“ ja „Tallinna Postis“; O. Schild, „Halliko valla Kohtu ja Seaduse Ramatu“ ärakirja tegija isiku küsimusest (Aj. Aj. 1932, nr. 4); L. Rebane, Osav üleskutse vene-õigeusu propageerimiseks (Aj. Aj. 1932, nr. 4); L. Leesment, Saaremaa halduskonna finantsid 1618/19. aastal (Acta et Comm. BXXIX, 1), j. t. Riigi Keskarhiivi ametnikkudest on O. Liiv, H. Treial ja N. Treumuth-Loone avaldanud kirjutisi Keskarhiivi ainekul koguteoses „Kultuuri ja teaduse teilt“, Ajaloolises Ajakirjas, Eesti Kirjanduses ja GEG Sitzungsberichte's. Samuti Riigi Keskarhiivi algatusel võeti küsimuse alla „Arhiivinduse käsi-

raamatu“ avaldamine trükist; selle käsiraamatu I osa ilmus 1933. a. algul Tartus Akadeemilise Kooperatiivi kirjastusel ja R. Keskarhiivi poolt on avaldatud siin kaastöö O. Liiv'i ja A. Perandi poolt; eriti A. Perandi ulatuslik osa nimetatud käsiraamatus väärib arhiivitegelaste tõsist tähelepanu. — Riigi Keskarhiivi tegevuse ja publikatsioonide üle on ilmunud nii kodu- kui välismaa ajakirjanduses sagedasti informatsiooni.

Üldiselt võib Riigi Keskarhiivi 1932./33. tegevusaasta kohta tähendada, et arhiivi töö on märksa suurenenud, seejuures aga eelarve kaudu antud majanduslikud võimalused vähenenud. Tuleb toonitada publikatsioonide head vastuvõttu uurijate kui ka teiste ringkondade poolt. Publitseerimise alal tegevuse järjekindlat jätkamist nõuab mitte ükski selle kaudu arhiivi kasustamise kergendamine, vaid ka Eesti ajaloo tutvustamise küsimus. — Keskarhiivi kasustamise suur ja järjekindel suurenemine on tõenduseks, et arhiiv on muutunud möödapääsematult tarvilikuks asutuseks nii meie teaduslikule uurimisele kui ka tegeliku elu nõuete rahuldamisele.

O. Liiv.

Varia.

Muinasteaduslik osa teoses „Eesti Rahva Ajalugu“ („Eesti Rahva Ajalugu“, toimetanud Juhana Libe, August Oinas, Henrik Sepp, Juhana Vasar. Tartu, 1932—1933, K./Ü. „Loodus“).

Teose „Eesti Rahva Ajalugu“ lk. 1—168 käsitlevad esiajaloolist aega. Nagu selgub 5. vihule juurde lisatud sisukorrast, on selle osa autoriks peamiselt Juhana Libe. Ainult VI peatüki alaosa „Usund ja vaimulaad“ (lk. 152 j. j.) on kirjutatud Oskar Loooritsa poolt, kuna sama peatüki teiste osade autor jääb ka sisukorrast kahjuks osalt selgusetuks. — Samale 5. vihule on juurde lisatud õienduste nimestik. Seda vaadates torkab otsekohe silma teatud lahkumine sellest, mida harilikult mõistetakse teosele juurde lisatava õienduste nimestiku all. Kuna on kombeks sel viisil parandada peajasjalikult trükivigu, leiame siin terve rea sisulisi parandusi, kusjuures mõned neist saavutatakse tervete lausete kustutamisega, näit. lk. 62, rida 4—5 ülevalt; lk. 31, rida 7—5 alt jne. Siiski pole ka need parandused igakord õnnestunud. Näiteks allkiri pildile lk. 23 „Kammkeraamika kaunistatud savipottide osasid“ ei anna sel parandatud kujul rohkem mõtet kui endisel kujul „Kammkeraamikaga kaunistatud savipottide osasid“. Nagu alljärgnevalt näha, pole see viigade parandus ka kuigi täielik ning võib arvata, et teose lõplikul ilmumisel saame veel tublisti pikema õienduste nimestiku, mida iseendast teose vooruseks muidugi pidada just ei saa.

Olgu nüüd sellega kuidas on, paranduste nimestikuga on siiski õiendatud terve rida kardinaalseid vigu. Halvem on aga veel see, et teksti on siiski veel jäetud kaunis rohkesti parandamist nõudvaid kohti.

Antsüüls-aegset kultuuri kirjeldades (lk. 12 j. j.) nimetab autor lk. 13, et inimene valmistas sel ajal oma tarberiistu „luust, puust, savist (allakirjutanu sõrendus), kivist...“. On aga just üldtuntud fakt, et antsüüls-ajal savist riistu veel ei valmistatud. Natuke edasi selle antsüüls-aja kultuuri näitena toodud Pärnu jõe leiud kuuluvad vaid osaliselt antsüüls-aega, osalt on nad aga tublisti hilisemad. Nende hilisemate hulka tulebki arvata Pärnu jõest leitud savinõutükke.

Lk. 17 on jäänud parandamata viga lauses: „Ainuke suurem muutus

leidudes on saartel ja Põhja-Eestis esinev pronksiaja lõpust pärit kivi-kirstkalmete tüüp endiste madalate (allakirj. sõrend.) haudade asemel“. Kiviaja hauad ei ole „madalad“, vaid nad on maapinna all ilma välise märgita. Oskussõna nende kohta on „maa-alused hauad“, mida autor nähtavasti tahtiski tarvitada. Või on autor tahtnud tõlkida saksakeelse oskussõna „Flachgrab“, küsimata, kas selleks juba on loodud eestikeelne termin või ei.

Kirjeldades varemata rauaaega ja Eesti tolleaegseid naaberrahvaid ning kultuurisuhteid nendega, kõneldakse mitmes kohas „ida-gootlastest“ (lk. 18, 30), kes elanud esimesil sajandil p. Kr. Visla suudmel ja sealt loonud kaubandussuhteid Eestiga. On enam-vähem kindlaks tehtud, et Visla suudmele asus elama Kristuse sündimise paigu miski germaani rahvas, kes tulnud Skandinaaviast. Jordanuse põhjal nimetatakse seda rahvast, kes pärastpoole siirdunud ka Mustamerle, gootlasteks. Kuna selle rahva kultuur segunes aga Visla alamjooksul juba varemini asuvate teiste germaani hõimude kultuuriga ja kuna teiselt poolt Visla suudmel ja selle ümbruskonnas tekkis terve rida väikseid, oma vahel tihedalt seotud ja vastastikku väga sarnanevaid kultuurirühmitusi, siis nimetatakse seda Visla suudme ja alamjooksu kultuuri ka ühise nimega, ida-germaani kultuuriks, eraldades selle seega teisest ka väga tugevast lääne-germaani kultuuripiirkonnast, mis oli levinud peajasalikult Elbe jõel. Gootlased ise sel ajal veel ei jagunenud rühmisse, vähemalt pole niisuguseid seni tunda. Seega ei saa kõnelda Vislal lääne-gootlastist ja ida-gootlastist. See jaotus tekkis palju hiljemini, rahvasterändamisajal, kui gootlased olid ammu juba lahkunud Visla suudmelt.

Käsitledes eestlaste sisserändamist idast Kristuse sündimise paigu — vaade, mis m. s. ka ikka enam lõõb kõikuma, kuna rooma rauaaja kultuuri orgaanilist eelastet võib kindlaks teha juba vähemalt eelrooma rauaajal — ütleb autor lk. 18: „leidud Eesti idaosast (allakirj. sõrend.) näitavad sel ajal õige palju madalamat elujärge ja kuuluvad n. n. gorodištše kultuuri“... Eestis pole seni üldse avastatud gorodištše kultuuri leide, ega ei saa seni ka ühtki muinaslinna dateerida nii varajasse aega. Iseloomustades rooma rauaaja kultuuri Eestis ja selle kultuurisuhteid jäävad mõned asjad kaunis segaseks. Näit. lk. 31 rida 4 j. j. alt loeme: „pronksist, harvemini hõbedast ja rauast ehteasjad, kaela, käe- ja jalavõrud, rinnanõelad, kullatud ja värvilised klaaspärlid (allakirj. sõrend.) näitavad enamasti idagooti mõju ja valmistusviisi. Otseselt Roomast pärit on leidudest peale rahade ja klaaspärlide ainult üks pronkslamp“. On harilik nähtus, et kõrgem kultuur mõjustab madalamat, mitte aga ümberpöörduvalt. Nii on ka rooma maitse ja tehnika tublisti mõjustanud põhjapoolsete rahvaste, nende hulgas ka gootide kultuuri, kuid vastupidine kultuurimõju on olnud kõnesoleval ajal õige minimaalne. Igatahes pole mingil määral selge, kuidas Roomast (õigemini rooma provintsidest) päritolevad klaaspärlid võivad näidata mingit gooti mõju ja valmistamisviisi, kuna klaas-tehnika sel ajal oligi Euroopas tuntud peaaegu ainult rooma kultuuripiirkonnas.

Edasi räägib autor küll varemata rauaaja asustuse levikut Eestis, kuid kahjuks ta ei too kaarti, mis seda illustreeriks, olgugi et teos on midu väga rikkalikult illustreeritud. Varemata rauaaja asustuse levik teatud piirkondadesse, millistes võib ära tunda juba hilisemate maakondade tuuma, on oma selgejoonelisuse tõttu n. ö. päris klassikaline nähtus, mis oleks kindlasti pääsnud paremini mõjule kaardi abil. See puudus torkab seda enam silma, et leiame lk. 40 keskmise rauaaja kaardi, mis pakub lugejale palju vähem. On ju keskmine rauaaeg seni leidude poolest kehvem ja asustus kannab teatud ebastabiilsuse iseloomu. Võrreldes varemata rauaajaga

näeme keskmisel rauaajal asustuse siirdumist Läänemaale ja saartele, kuid vaevalt võib lugeja üksinda keskmise rauaaja kaardi abil tabada just seda momenti, kui ta ei saa kaarti võrrelda eelmise ajastu asustuse levikuga. Teatud hoolimatust ei näita ka ainult kaardi valik, vaid samuti keskmise kui ka lk. 72 toodud noorema rauaaja kaardi tehnika. Ei ühel ega teisel me ei leia kaardil tarvitatud märkide seletust, sealjuures on aga keskmise rauaaja kaardil tarvitatud kolme erimärki — täidetud sõõrid, kolmnurgad ja tühjad sõõrid. Tegelikult viimased polegi leidude märgid, vaid nad tähistavad kihelkondade keskusi ja on täiesti asjata joonestatud peaaegu sama suurtena nagu leiud, viies seega lugejat segadusse. Pealiskaudsuse arvele tuleb vist panna ka sisuline viga lk. 41, kus kõneldakse (rida 21—22 ülevalt) keskmise rauaaja aareleidudest ja nende hulgas kuldkaevõrust Kärdest, Tartumaal. Tegelikult meil ühtki kullast käevõru esiajaloolisest ajast pole; on aga olemas kullast kaelavõru, kuid mitte Kärdest, vaid Kardlast, Tartumaal. Arvatavasti tahtiski autor selle siin nimetada. Seda viga oleks igatahes olnud kerge parandada õien-duste nimestikus.

Ka noorema rauaaja käsitluses panevad mõned autori seisukohad imestama. Esiteks tarvitatakse juba termin „noorem rauaaeg“ mingisuguses ebamäärases mõttes, kui lk. 133 öeldakse, et „noorem rauaaeg ja Eesti vikingiaeg on olnud... õitseajaks“, nagu polekski „eesti vikingiaeg“ üldse noorema rauaaja osa. Otse tõeludele mitte vastav on allkiri pildile lk. 129: „Noorema rauaaja hammasnurkadega maja väljakaevamistööd Lätimaal Pekas-kaln'i muinaslinnuses. Eestis tolleaegseid puuehitisi seni avastatud ei o'le (allakirj. sõrend.)“. Puuehitisi on tegelikult avastatud korduvalt ka Eesti muinaslinnadel. — Ei ole ka sugugi arusaadav, mikspärast autor käsitleb noorema rauaaja ainestükk sellises järjekorras: asustus; relvastus, sõdimisviis; maakaitse; ühiskondlik korraldus; majandus; ehitised, rõivastis. Sellest järgneb, et autori arvates ühiskondliku korra ja muu kultuuri väljaarenemine sõltub kõigepealt sõjalisest korrast ja maakaitsest. Kuid nii ajaloos kui muinasteaduses jõutakse viimasel ajal ikka enam arusaamisele, et iga rahva saatuse ja kultuurilise tasapinna määrajaks on majanduslikud olud, milles vastav rahvas elab. Need aga olenevad kõigepealt looduslikest tingimustest ja maa asendist teiste rahvaste keskel. Ka sõjadel on oma majanduslik tagapõhi ja kõigepealt oleneb rahva sõdimisviis, relvastus, maakaitse korraldus jne. jällegi tema üldisest kultuurilisest nivoost ja majanduslikust jõukusest, aga mitte ümberpöörduvalt. Tõsi küll, autor on pühendanud kaunis suurt tähelepanu noorema rauaaja kaubandusele. Kahjuks ei paku aga kaart tab. III, mis peab kaubandust illustreerima, mitte seda, mida talt nõuda võiks. Ei võinud ju ometi meie maa saada suurt kasu neist teedest, mis läksid Eestist mööda ilma teda puudutamata, nagu seda näidatud kaardil. Ülevaatlikkuse mõttes oleks igatahes olnud parem kaardil ära märkida ka siseteid ja neid sadamakohti, kus siseteed puutusid kokku mereteedega, sest ainult neis kohtades võis areneda eriti intensiivne kaubandus. Üks ainuke sisetee on siin kujutatud — nimelt Pärnu—Võrtsjärve—Emajõe tee. Kuid just selle tee tarvitamist ei tõenda ükski muinasaja kohta käiv allikas. Kui seda teed üldse tarvitati, siis oli tal igatahes minimaalne tähtsus suurte põhjast-lõunasse Eestit läbibistavate teede kõrval. Seega on väheoluline ja küsitav asi nihutatud esiplaanile, olulised ja kindlad faktid aga jäetud kõrvale.

Viiks liiga kaugele loetella siin kõiki teoses esinevaid ebatäpsusi, näiteks pildialustes märkmetes esemete suuruse kohta jne. Võiks vaielda teose laialivalguvuse vastu, kus Eesti olude kirjeldamine sageli jääb varju naabermaade kirjelduste taha, kui ka mitmete autori seisukohtade ja tule-

muste vastu — kuid jätame seda kõrvale, kuna autor, nagu eelnevastki tohiks olla selge, ei tunne küllalt ei arheoloogilist materjali ega meetodit. Selle tõttu pole teose muinasteaduslik osa ka küllalt usaldatav, mis oleks aga olnud just eriti tähtis teose suhtes, mis määratud laiemale ringkonnale lugejatele, kes andmeid iseseisvalt kontrollida ja kriitiliselt näha ei saa. Tuleb tõsiselt kahjatseda, et kirjastus, andes teosele rohkete, hästi reprodutseeritud piltide tõttu meeldiva välimuse, pole pannud küllalt rõhku sisulisele küljele, vaid on usaldanud muinasteadusliku osa asjatundmatuisse kätte.

M. S.

EDUARD DIECKHOFF in memoriam.

13. veebr. 1933 suri Narva linna esimene arhivaar ja Narva Ajaloo Seltsi asutajaid ja juhatuseliikmeid Eduard Dieckhoff. Dieckhoff sündis 27. nov. (uue kal. j.) 1863. a. põlise Narva aukodaniku pojana. Hariduse omandas esmalt Gustav Adolphi gümna. Tallinnas ja selle järel Tartu ülikooli õigusteaduskonnas, mille kursuse lõpetas 1889. a. Samal aastal astus Narva linnaomavalitsuse teenistusse, esmalt magistraadi askultandina, 1890. a. linnavalitsuse sekretärina. Viimasel kohal püsis D. kuni 1917. aastani. Saksa okupatsiooni ajal võttis ta eesti ringkondade soovil vastu Narva bürgermeistri koha. Kui linnavolikogu otsusega 24. okt. 1922 loodi Narva linnavalitsuse juures linnaarhivaari koht, kutsuti sellele kohale D., keda kõrgema õigusteadusliku hariduse, keelte tundmise ning ülesnäidatud ajaloolise huvi tõttu peeti sellele kohale sobivaks. Arhivaari ülesandeid täitis D. 1. nov. 1922 kuni 30. nov. 1930, mil ta pensionile läks. 8 aasta jooksul on D. arhiivikorraldamise alal suure töö ära teinud. Seejuures peab tuletama meelde, et Narva linnaarhiivi vanem osa oli küll J. H. Hanseni poolt a. 1858—1862 üldjoontes korda seatud, kuid 1889. a. Tallinna ringkonnakohtu arhiivi koondamisel ja hiljemini tagasi toomisel osalt uuesti segi läinud ning asus kuni D. ametisse astumiseni kastides raekoja pööningul. Lisaks sellele oli hilisem arhiiviosa alates 1830. a. veel täiesti korraldamata. Vanema arhiiviosa korraldas D. Hanseni nimistu järgi, täiendades seda ühtlasi hiljemini üles leitud arhivaalidega. Korraldatud uuemale arhiiviosale aga valmistas ta uued nimistud.

Nii korraldamise süsteemi kui arhivaalide alalhoiu suhtes on D. peamiselt sammunud Hanseni ja n. n. vana arhiivikooli jälgedes. Asjata oleks aga D. sellepärast süüdistada, sest ta, kahtlemata, pidi arvestama endise korraldusega ning teiseks — tema ametisse astumise ajal ei olnud uued arhiivinduse põhimõtted Eestis veel pea sugugi tuntud.

Arhivaarina töötas D. 1926. a. välja Narva linnaarhiivi kodukorra kava ning avaldas 1930. a. Opetatud Eesti Seltsi väljaannetes pikema ülevaate Narva linnaarhiivi korraldamisest ja sisaldusest. Isegi muinsuskaitse alal näeme teda esitavat linnavalitsusele ettepanekuid ning aitavat koostada 1926. a. Narva muinsuste nimistut viimaste muinsuskaitse alla võtmise otstarbel.

Ehkki erihariduselt jurist, tundis D. suurt huvi ajaloo, peamiselt kodulinna mineviku vastu. Narva ajaloost on ta avaldanud saksa eriajakirjades rea ülevaateid ja artikleid. Narva linnaarhiivi väljaandena ilmus tema sulest 1925. a. kolmes kohalikus keeles „Lühikesed andmed Narva linna ajaloost“. 1907. a. avaldas ta trükist Narva saksa klubi „Harmonie“ ajaloo aa. 1806 — 1906, 1895. a. Narva linnavolikogu otsuste kogu 1882—1894.

D. ajaloolisest huvist annab lõpuks tunnistust ka see ind, millega ta võttis osa Narva Ajaloo Seltsi asutamisest ja tööst. Sakslasena on D. jäänud lojaalseks nii eestlastele kui venelastele. Õiglase ja tööka inimesena oli tal kõigi lugupidamine kindlustatud.

A. Soom.

Vastutav toimetaja: H. Kruus. Väljaandja: Akadeemiline Ajaloo-Selts.
K. Mattieseni trükikoda O./Ü., Tartu, 1933.

Parimaks jõulukingiks

on Eesti Kirjanduse Seltsi
perioodilised väljaanded.

1934. aasta tellimised erakordsete preemiatega!

Elav Teadus Populaarteaduslik seeria, III aastakäik. Käsitab tänapäeva tähtsamaid küsimusi igale huvitaval ja arusaadaval kujul. Autoriteks peamiselt eesti omad teadlased. Aastas 12 üle sajaleheküljelist raamatut, rohkete piltidega. Hind üksikmüügil à 1 kroon, ette tellides *9 krooni aastakäik*.

Suurmeeste elulood Biograafiline seeria, II aastak. Tutvustab inimsoo väärtuslikumate ja jõulisemate esindajate elu võitlusi ja suursaavutisi elaval ja kõiki kaasahaaraval kujul. Aastas 6 umb. 150-leheküljelist raamatut, piltidega. Hind üksikmüügil à 1 kr. 50 s., ette tellides *7 kr. 50 s. aastakäik*.

Eesti Kirjandus Kirjanduslik kuukiri, XXVIII aastakäik. Artiklid kirjanduse, keele, ajalo, rahvaluule jne. aladelt, uute raamatute arvustised, kaasandena täielik ilmuvate „Eesti raamatute üldnimestik“. Aastas 12 numbrit à 50–60 lk., piltidega. Üksiknumber 50 s., *aastakäik 5 krooni*.

Preemiaid saavad tellijad

kuni 5. detsembrini — kahekordses tellimissummas
ja kuni 24. detsembrini — ühekordses tellimissummas.

Kõigi kolme väljaande korraga tellijaile
väärtuslik eripreemia!

Preemiateks antavate raamatute nimestik on avaldatud „Postimehes“, „Päevalehes“ ja „Vaba Sõnas“ 12. novembril; „Õpetajate Lehes“ 18. novembril, „Vaba Maas“ 19 novembril ja „Päevalehes“ 20. novembril. Nimestikke saab ka Eesti Kirjanduse Seltsilt.

Preemiateks valitud raamatute nimestik tuleb saata Eesti Kirjanduse Seltsile ja tellitavate aastakäikude hind ühes 75 sendiga iga aastakäigu preemiaraamatute väljaandmise ja saatekuludeks sisse maksta Eesti Kirjanduse posti jooksvale arvele nr. 20-36.

Eesti Kirjanduse Selts Tartus

Snurturg 12, telefon 6-01.

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi väljaanne

„AJALOOLINE AJAKIRI“

seab enda ülesandeks tõlgendada meil ajaloolisi harrastusi, äratada huvi ajaloo, eeskätt meie rahva ajaloo vastu võimalikult laiemais ringkonnis väljaspool uurijate ja ajaloo õppijate kitsaid rühmi. Vastavate artiklite, ülevaadete ja arvustiste kaudu jälgib „Ajalooline Ajakiri“ nii kodumaa kui ka üldise ajaloo uurimise edusamme meil ja mujal.

Seni on „Ajaloolises Ajakirjas“ kirjutisi avaldanud: prof. W. Anderson, prof. J. Bergman (Rootsi), E. Blumfeldt, prof. A. R. Cederberg (Soome), O. Freymuth, O. Greiffenhagen, prof. P. Häliste (Bauman), T. Holm (Rootsi), R. Indreko, dr. P. Johansen, R. Kenkmann, E. Kerem, H. Kleis (Ottenson), R. Kleis, A. Koort, dr. A. Korhonen (Soome), prof. H. Kruus, A. Kruusberg, prof. J. Kõpp, H. Laakmann, E. Laid, L. Leesment, F. Leinbock, M. Lepik, O. Liiv, L. Metslang, prof. H. Moora, H. Mühlberg, Fr. Nineve †, A. Oinas, prof. H. Oldekop †, A. Perandi, prof. A. Pridik, Fr. Puksov, prof. K. Ramul, G. Rauch, L. Rebane, R. Rosén (Soome), M. Schmiedehelm, dots. H. Sepp, prof. O. Sild, A. Soom, M. Sorgsep, prof. A. Švābe (Läti), prof. W. Süss, prof. A. M. Tallgren (Soome), prof. P. Treiberg, N. Treumuth, prof. J. Uluots, dots. J. Vasar, J. Vigrabs (Läti), K. Vilhelmson, dr. E. Virányi (Ungari), dr. Fr. Westling † (Rootsi), prof. A. H. Wirkkunen † (Soome) ja R. Övel.

„Ajalooline Ajakiri“ ilmub 4 numbrit aastas. **Tellimishind:** 2 kr. 40 s. aastas. Üksik number 70 senti. Kuulutuste lehekülge — 10 krooni, $\frac{1}{2}$ lehekülge — 5 krooni jne.

Talitus asub: Tartu, K.-Ü. „Loodus“, Vana tän. 1. Tellimisi võtavad vastu kõik E. V. postiasutised.

1922. aastakäigust on veel saada üksikuid numbreid — à 30 senti. Järgmisi aastakäike on veel saada: 1923. aastakäik — à 1 kr. 60 senti, 1924.—1926. aastakäik — à 2 krooni, 1927.—1933. aastakäik — à 2 kr. 40 senti.